

BOUWHISTORISCHE OPNAME

NEDEREINDSEWEG 516 TE UTRECHT

Bureau *Helsdingen* MONUMENTEN
BOERDERIJEN
BOUWHISTORIE

Bouwhistorische opname

Nedereindseweg 516 te Utrecht

Colofon

Opdrachtgever:

Cambio Creations BV

Uitgevoerd door:

Bureau Helsdingen te Vianen

Helsdingse Voorweg 2

4133 ND Vianen

advies@bureauhelsdingen.nl

www.bureauhelsdingen.nl

tel. 0347-370651

Bureau Helsdingen is een onderzoeks- en adviesbureau op het gebied van Monumenten en Bouwhistorie.

Tekst en samenstelling:

Status: Definitief

Datum: 16 augustus 2023

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	4
2	PROJECTGEGEVENS	5
3	OMGEVINGSGESCHIEDENIS	7
	3.1 Nedereindseweg	7
	3.2 Cultuurhistorische waardering	9
4	TYPLOGIE	10
	4.1 De hallenhuishoerderij	10
	4.2 DE 19 ^{de} eeuwse boerderijen	12
5	BOUWGESCHIEDENIS	13
6	BESCHRIJVING	18
	6.1 Ligging	18
	6.2 Exterieur	19
	6.3 Constructie	29
	6.4 Interieur	31
	6.5 Bijgebouwen	40
	6.6 Erf	45
7	WAARDESTELLING	48
	7.1 Uitleg waardestelling	48
	7.2 Waardestelling weergegeven in plattegronden	50
8	SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN	53
9	LITERATUURLIJST	54

1 INLEIDING

Aanleiding

In deze bouwhistorische opname wordt de cultuurhistorische waarde van Nedereindseweg 516 beschreven en gewaardeerd. Aanleiding voor dit rapport is de wens van de eigenaar, Cambio Creations BV, om de boerderij her te bestemmen naar een woonbestemming. Het voorhuis, Nedereindseweg 514, is geen eigendom van Cambio Creations en is daarom niet onderzocht.

Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. Na de projectgegevens wordt in hoofdstuk drie de omgevingsgeschiedenis van de boerderij besproken. Deze geschiedenis maakt de locatie van het pand inzichtelijk. Hierna volgt in hoofdstuk vier de typologie: het type boerderij waar het pand toe behoort. De typologie verklaart de verschijningsvorm van het pand. In het vijfde hoofdstuk wordt de bouwgeschiedenis van de boerderij besproken. In het zesde hoofdstuk worden het exterieur en het interieur van de boerderij beschreven en met foto's ondersteund. De materialisering van het pand, de unieke kenmerken en de zichtbare bouwsporen worden per onderdeel genoemd en waar mogelijk gedateerd. In hoofdstuk zeven volgt ten slotte de waardenstelling waarin de verschillende onderdelen van de boerderij worden gewaardeerd. Het rapport sluit af met een samenvatting.

Uitvoering

Bureau Helsdingen is een adviesbureau voor monumenten en bouwhistorie, gespecialiseerd in boerderijen. Zij voert dit onderzoek uit in de vorm van een bouwhistorische opname met waardestelling, waarbij geen destructief onderzoek wordt gedaan. De opbouw en de reikwijdte van bouwhistorische rapporten zijn beschreven in de brochure 'Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek'.¹

¹ *Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek*, gezamenlijke uitgave van o.a. de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Stichting Bouwhistorie en de Rijksgebouwendienst (Den Haag, 2009). Te raadplegen via: <http://cultureelerfgoed.nl/publicaties/richtlijnen-bouwhistorisch-onderzoek>.

2 PROJECTGEGEVENS

Opdrachtgever : Cambio Creations BV
Edisonstraat 15
2811 EM Reeuwijk

Eigenaar : Idem.

Objectgegevens

Adres : Nedereindseweg 516
3546 PS Utrecht

Gemeente : Utrecht

Kadastraal adres : UT00-Z-291

Ligging : Buiten de bebouwde kom

Status : Rijksmonument No. 30415

Beschrijving in het monumentenregister : Boerderij-woonhuis en bedrijfsgedeelte onder een bekapping. Afgewolfd met riet gedekt zadeldak. Voorgevel met vlechtingen en staafankers. Strekken boven de vensters.

Bestemming : Agrarisch

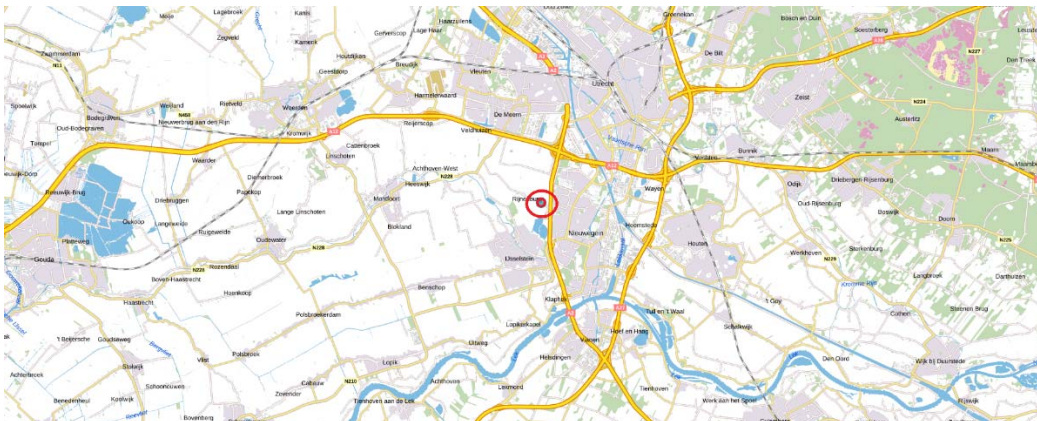
Oorspronkelijke functie : Agrarisch

Huidige functie : Leegstaand

Bouwjaar : 1868

Bouwstijl : Traditioneel streekeigen

Actuele kaartgegevens/ situering

Topografische ligging van het pand ten zuidwesten van Utrecht, ten zuiden van De Meern en ten westen van Nieuwegein.

Afbeelding: pdok.nl/ vier met bewerking door Bureau Helsdingen

Detail van de bovenstaande afbeelding.

Afbeelding: pdok.nl/ vier met bewerking door Bureau Helsdingen

*Het kadastrale perceel
van Nedereindseweg 516.*

*Afbeelding: pdok.nl/vie-
wer met bewerking door
Bureau Helsdingen*

3 OMGEVINGSGESCHIEDENIS

3.1 Nedereindseweg

De boerderij Nedereindseweg 514-516 is gelegen aan de Nedereindseweg, in de polder West-Nedereind. Bij archeologisch onderzoek voorafgaand aan het afgraven van de Nedereindse Plas zijn vuurstenen gevonden uit het neolithicum van ongeveer 11.000 jaar oud.² Deze vuurstenen zijn achtergelaten door jager-verzamelaars die een nomadisch bestaan kenden en de stroomruggen van de Rijn geregeld bezochten. In de prehistorie trad de Rijn bij Houten buiten zijn oevers en een nieuwe rivierarm stroomde naar Linschoten.³ Dit zogenaamde Linschoter stroomstelsel zorgde voor de afzetting van klei en zand waardoor de Jutphase stroomrug ontstond. Op de stroomrug werden, in tegenstelling tot de omringende veenmoerassen, landbouw en bewoning mogelijk vanaf de bronstijd. Deze nieuwe bewoners vervaardigden het zwaard van Jutphaas, één van de meest bijzondere vondsten uit de Nederlandse prehistorie.⁴ Op het perceel van Nedereindseweg 516 zijn pal ten noorden van de bebouwing bewoningssporen uit de late ijzertijd aangetroffen.⁵

Rond 50 v. Chr. komt de prehistorie met de komst van de Romeinen ten einde. De Rijn werd de noordgrens van het Romeinse Rijk en werd verdedigd door een netwerk van forten, de zogenaamde *limes*. *Castellum Fletio* (De Meern) en *Castellum Traiectum* (Utrecht) ontstonden in deze periode.⁶ De oorspronkelijke bevolking woonde in boerderijen verspreid op de stroomruggen en leefde van de landbouw en handel met de Romeinen. Gedurende de 4^e eeuw trokken de Romeinen zich terug uit Germania. De meeste boerderijen raakten in deze periode in onbruik, maar sommige plaatsen bleven ook in de vroege middeleeuwen bewoond. *Castellum Traiectum* veranderde in een Friese burcht met de naam Trecht. De missionaris Willibrord bouwde hier een stenen kerk en werd in 723 de eerste bisschop van Utrecht.⁷ De Utrechtse bisschoppen groeiden in de 11^e eeuw uit tot de machtigste grootgrondbezitters in het gebied van de huidige Nederland. Omdat deze gebieden te uitgestrekt waren om zelf te beheren, werden stukken land in leen gegeven aan leenmannen of aan de Utrechtse kapittelkerken. Het gerecht Jutphaas werd bestuurd door de heren van Jutphaas.

Het grootste gedeelte van het grootgrondbezit van de Utrechtse bisschoppen was echter moeras en ongeschikt als landbouwgrond. Besloten werd omstreeks 1100 om deze gebieden te ontginnen. De bisschop en zijn leenmannen stelden contracten op met de ontginners, zogenaamde *copen*. In de *copen* werden de standaardmaten van de te ontginnen kavels vastgelegd en werden de economische verhoudingen tussen de ontginner en de grondeigenaar bepaald. Enkele *copen*-ontginningen in de regio die ook in naam nog herinneren aan deze oorsprong zijn Galecop, Benschop en Reijerscop. Het ontginnen van de veenmoerassen en komgronden was een proces dat ongeveer twee eeuwen zou duren.

Ten zuiden van de stad Utrecht werd de Jutphase stroomrug als ontginningsbasis gebruikt. Over de stroomrug werd de Overeindseweg⁸ aangelegd. Dwars op de weg werden sloten gegraven om het water af te kunnen waten op de Ravensewetering in het noorden en de Schalkwijksewetering in het zuiden.

Toen deze ontginning was voltooid ging men in het verlengde van de Overeindseweg verder. Richting het westen werd over de Jutphase stroomrug de latere Nedereindseweg aangelegd. De Nedereindseweg liep door tot aan de IJsselwetering, waar de weg dood liep.⁹ Later werd de weg doorgetrokken naar de Meerndijk, een dwarsdijk die rond 1200 was aangelegd om de polders Bijleveld, Reijerscop en Achthoven te beschermen tegen wateroverlast uit het oosten. Direct ten noorden van de Nedereindseweg werd de Nedereindsewetering

² “Vuurstenen afgeslagen,” Nieuwegein, put van Weber, geraadpleegd op 26-06-2023 via <http://www.archeologisch-depotutrecht.nl/vindplaatsen/nieuwegein-put-van-weber/vuurstenen-afslagen/>.

³ “Hoe het gebied zich vormt,” Nieuwegein, Regio Zuidwest, geraadpleegd op 26-06-2023 via <https://www.entoen.nu/nl/utrecht/regio-zuidwest/nieuwegein/hoer-het-gebied-zich-vormt>

⁴ “Het zwaard van Jutphaas,” Nieuwegein, Regio Zuidwest, geraadpleegd op 26-06-2023 via <https://www.entoen.nu/nl/utrecht/regio-zuidwest/nieuwegein/het-zwaard-van-jutphaas>

⁵ “Overzichtskaart cultuurhistorie,” Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht (CHAT), geraadpleegd op 27-06-2023 via <https://utrecht.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=12951e6671064d2d8f9336df93e4af1d>.

⁶ “De Romeinse limes,” Stad, Utrecht, geraadpleegd op 26-06-2023 via <https://www.entoen.nu/nl/utrecht/stad/de-romeinse-limes>

⁷ “Willibrord,” Stad, Utrecht, geraadpleegd op 26-06-2023 via <https://www.entoen.nu/nl/utrecht/stad/willibrord>

⁸ Van de Heemstedseweg bij Heemstede in het oosten via de Overeindseweg, het Amsterdam-Rijnkanaal, De Malapertweg en Rond het Fort naar Rijnhuizen aan de Vaartse Rijn in het westen.

⁹ Roland Blijdenstein, *Tastbare tijd 2.0; Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht* (Stokerkade: Amsterdam, 2015), 328.

aangelegd als vaarverbinding en als afwateringskanaal. De gebieden ten zuiden van de weg loosden hun water in 1287 via het IJsselveld in de Hollandse IJssel.¹⁰

Om de gebieden ten zuidwesten van de stad Utrecht te ontginnen werd besloten om de Rijn bij Wijk bij Duurstede af te dammen. Dit had als gevolg dat de Rijn ongeschikt werd voor de scheepvaart en dat de stad Utrecht zijn handelsverbinding met Keulen kwijt was. Het meeste rivierwater werd afgevoerd via de Lek en de Hollandse IJssel. In 1122 besloot bisschop Godebald om tussen Utrecht en de Hollandse IJssel de Vaartse Rijn aan te leggen. Toen in 1285 ook de Hollandse IJssel bij het Klaphek werd afgedamd, werd vanaf de Vaartse Rijn de Nyevaart gegraven richting Vreeswijk en de Lek.¹¹ De aanleg van de Vaartse Rijn betekende dat de ambachtsheerlijkheid Jutphaas in twee delen werd gesplitst; het hogere Overeind in het oosten en het lagere Nedereind in het westen. De dorpskern van Jutphaas verplaatste zich in oostelijke richting van het Kerkveld naar de Vaartse Rijn. De eerste vermelding van Jutphaas stamt uit 1165 (als *Iudifax*) maar het Kerkveld werd waarschijnlijk al in de 9^e eeuw bewoond.¹²

Vanaf de 14^e eeuw zijn er in het Sticht van Utrecht en in het naburige graafschap Holland continu oorlogen. Als Utrecht en Holland niet direct met elkaar in oorlog waren, waren er geregeld conflicten over de benoeming van de bisschop, conflicten tussen de bisschop en zijn leenmannen en adelsvetes (Hoeken tegen Kabeljauwen, Lichtenbergers tegen Fresingen en de Gunterlingen tegen de Lokhorsten). Zeker vanwege de nabijheid van de stad IJsselstein, dat in Hollandse handen was, was een goede verdedigingslinie ten zuiden van de stad Utrecht van belang. Op strategische punten zoals langs de Nedereindseweg en de Overeindseweg, langs de Vaartse Rijn en aan de Randijk en de Wiersdijk werden in totaal negentien kastelen gebouwd. Slechts drie daarvan bestaan nog steeds, hoewel ze zijn getransformeerd tot buitenplaats: Rijnhuizen, Stormerdijk en Oudegein.

Rijnenburg, waar het poldergebied naar vernoemd is, was ook één van de kastelen aan de Nedereindseweg en lag tussen Nedereindseweg 509 en 509a. De eerste vermelding van Rijnenburg dateert uit 1336, als Hendrik van Rijn, aartsdiaken van Utrecht, door Willem de Goede graaf van Holland, met het slot wordt beleend. Later kwam het kasteel in Stichtse handen. In 1481 werd Rijnenburg als gevolg van de Stichtse Oorlog, onderdeel van de vete tussen Hoeken en Kabeljauwen, in brand gestoken. Het kasteel raakte niet geheel verwoest en is later weer heropgebouwd. De laatste eigenaar, Anne Willem Carel baron van Nagell, die later Minister van Buitenlandse Zaken zou worden, liet het kasteel slopen in 1774.¹³

In de vroegmoderne tijd gebeurde er relatief weinig aan de Nedereindseweg. De landbouw bleef de belangrijkste vorm van bestaan. In 1646 werd een sluis aangelegd tussen de Nedereindsewetering en de Vaartse Rijn. Dit maakte het voor de boeren aan de Nedereindseweg makkelijker om hun waren in Utrecht te verkopen. Verder ontstond er in de 17^e eeuw lintbebouwing langs de Vaartse Rijn. Toch ontwikkelde zich, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Vreeswijk, geen dorpskern in Jutphaas maar ontwikkelde Jutphaas zich als kruispunt dorp.

De grootste veranderingen in het gebied vonden plaats vanaf de jaren '30 van de vorige eeuw. Als de A2 in 1936 wordt aangelegd tussen Utrecht en 's-Hertogenbosch doorsnijdt deze de Nedereindseweg. De ruimtelijke relatie tussen het westelijke en het oostelijke gedeelte van de Nedereindseweg werd verder verstoord toen in het derde kwart van de 20^e eeuw werd besloten om ten zuiden van Utrecht een nieuw te bouwen voorstad te stichten: Nieuwegein. De dorpen Jutphaas en Vreeswijk fuseerden en vormden in 1971 een nieuwe stedelijke gemeente. De gebieden ten westen van de A2 werden door Nieuwegein afgestaan aan IJsselstein en Vleuten-De Meern; Nedereindseweg 516 werd ingedeeld bij Vleuten-De Meern. Vleuten-De Meern is in 2001 opgegaan in de gemeente Utrecht.

¹⁰ "Het gebied in cultuur gebracht," Nieuwegein, Regio Zuidwest, geraadpleegd op 27-06-2023 via <https://www.en-toen.nl/utrecht/regio-zuidwest/nieuwegein/het-gebied-in-cultuur-gebracht>

¹¹ "Waterwegen als levenslijnen," Nieuwegein, Regio Zuidwest, geraadpleegd op 27-06-2023 via <https://www.en-toen.nl/utrecht/regio-zuidwest/nieuwegein/waterwegen-als-levenslijnen>

¹² "Eerste vermelding Jutphaas," Nieuwegein, Regio Zuidwest, geraadpleegd op 27-06-2023 via <https://www.en-toen.nl/utrecht/regio-zuidwest/nieuwegein/eerste-vermelding-jutphaas>

¹³ "Het kasteel Rijnenburg," geraadpleegd op 03-07-2023 via <http://www.kasteleninutrecht.eu/Rijnenburg.htm>.

*De omgeving van Nedereindseweg 516 op de Topografisch-Militaire Kaart uit 1850. De boerderij was in dit jaar nog niet gebouwd. Wel zichtbaar is het voormalige kasteelterrein van Rijnenburg. De grootste veranderingen in het landschap zijn de aanleg van de A2 en het ontstaan van Nieuwegein. Ten westen van de A2 hebben zich op dit schaalniveau geen veranderingen van betekenis voorgedaan.
Bron: topotijdreis.nl*

3.2 Cultuurhistorische waardering

De boerderij staat als object niet op zichzelf, maar is een onderdeel van een groter historisch en ruimtelijk geheel, met tal van relaties in de tijd en de ruimte. Cultuurhistorie wordt gezien als het totaal van archeologie, (historisch) landschap en bebouwingsstructuren.

Archeologie

Nedereindseweg 516 is gelegen in een overgangszone tussen een oeverwal met kleidek, een oeverwal / crevasserug en een oude rivierbedding. Ten noorden van de bebouwing zijn bewoningssporen uit de late ijzertijd gevonden. De vindplaats is een archeologisch monument met een lage waardering vanwege de slechte kwaliteit.¹⁴ Het gehele terrein heeft de dubbelbestemming 'Waarde – archeologie'.¹⁵

Landschappelijk

Nedereindseweg 516 ligt in de polder West-Nedereind, een veenontginning met strookverkaveling in zuidwestelijke-noordoostelijke richting. De polder ligt ten westen van het oorspronkelijke dorp Jutphaas en werd door de Rijnsteinsche Steeg gescheiden van de oostelijkere polder Oost-Nedereind. West-Nedereind watert af via de Nedereindse Wetering of Jutphase Wetering, die uitmondt in de Lange Vliet.¹⁶

Nederzetting / monumentaal

De boerderij is een rijksmonument en is gelegen aan de Nedereindseweg, een doorgaande weg en een half-transparant boerderijlint in het buitengebied en aan de Nedereindse Wetering.¹⁷

¹⁴ "Overzichtskaart cultuurhistorie," Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht (CHAT), geraadpleegd op 03-07-2023 via <https://utrecht.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=12951e6671064d2d8f9336df93e4af1d>.

¹⁵ "Rijnenburg, Utrecht," Artikel 18, geraadpleegd op 03-07-2023 via https://www.ruimtelijkeplannen.nl/docu-ments/NL.IMRO.0344.BPRIJNENBURGUTRECH-VA01/r_NL.IMRO.0344.BPRIJNENBURGUTRECH-VA01.html#_18_Waarde-Archeologie.

¹⁶ "Overzichtskaart cultuurhistorie," Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht (CHAT), geraadpleegd op 03-07-2023 via <https://utrecht.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=12951e6671064d2d8f9336df93e4af1d>.

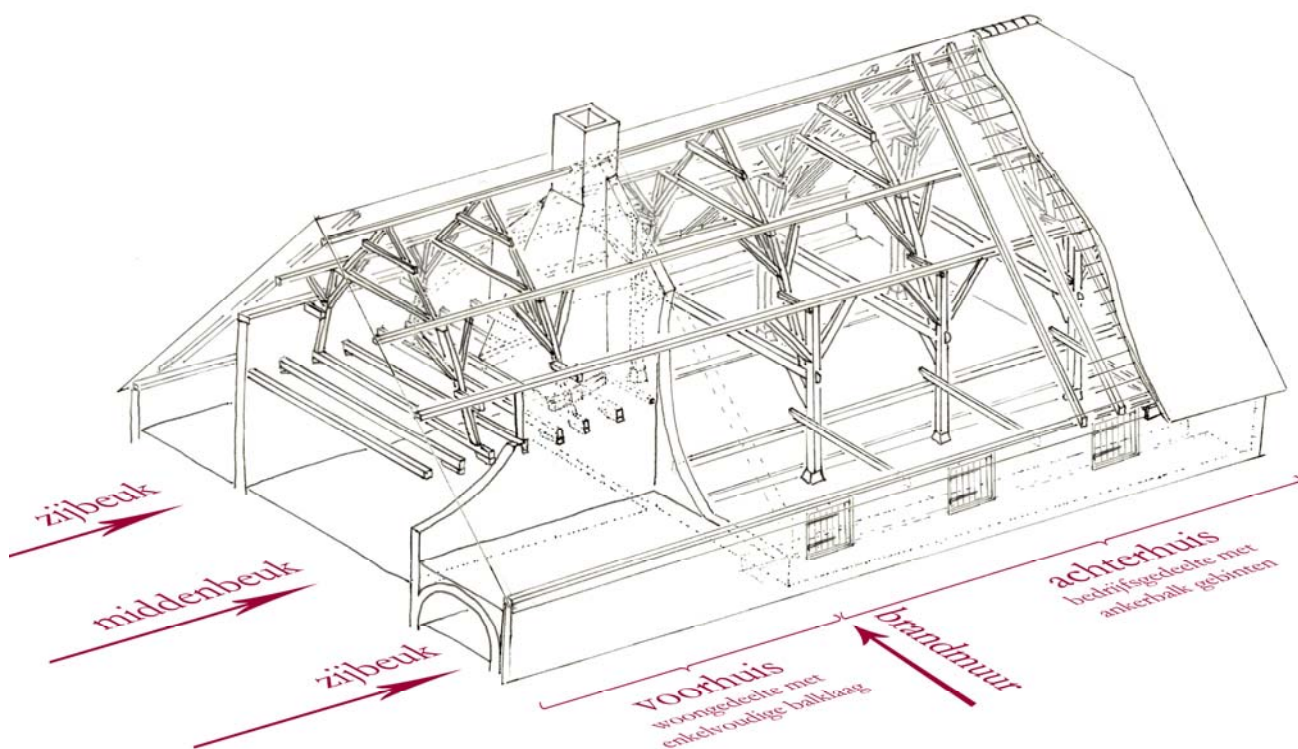
¹⁷ Ibidem.

4 TYPOLOGIE

4.1 De hallenhuisboerderij

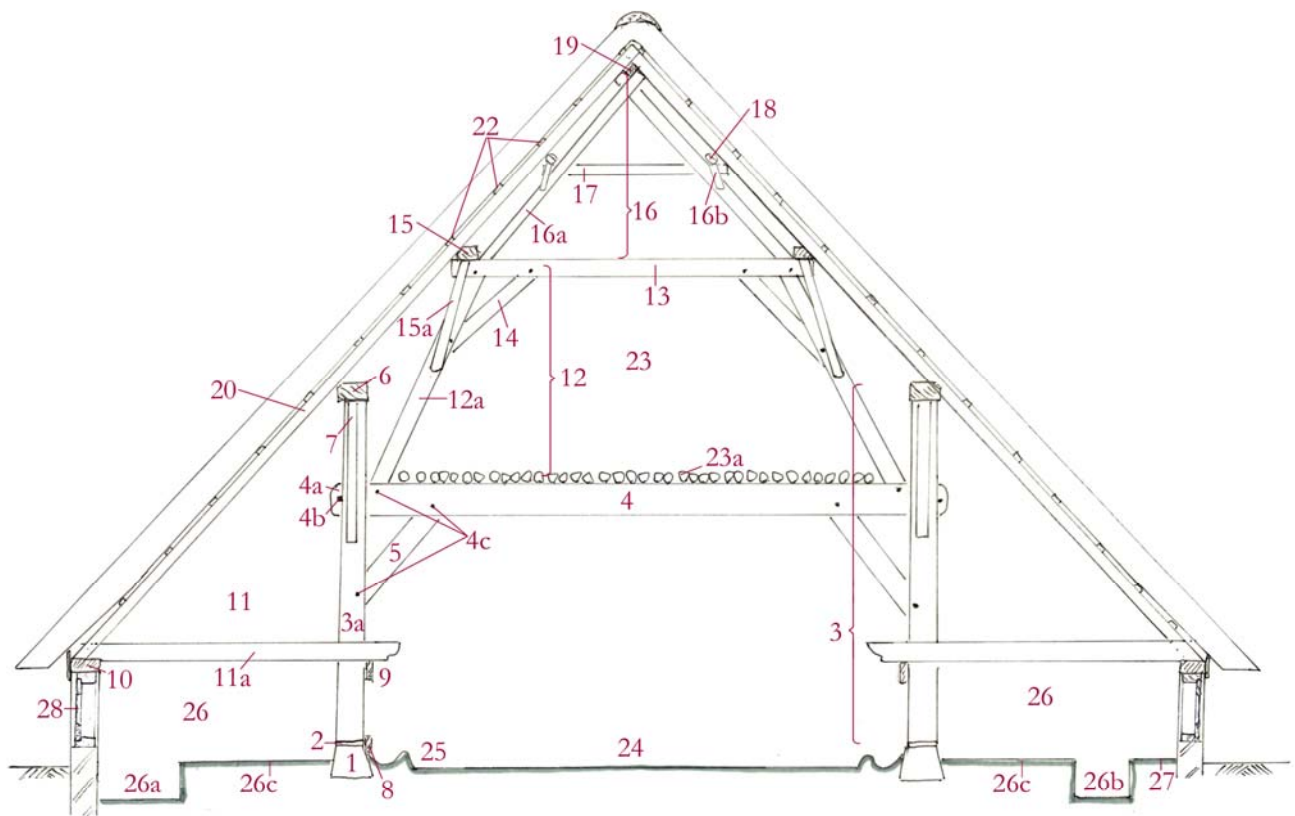
In grote delen van Nederland zijn de boerderijen gebaseerd op een basistype: het hallenhuis. In de loop der eeuwen zijn daar verschillende regionale varianten op ontstaan. De voornaamste kenmerken van de oude hallenhuisboerderij zijn de brede, compacte, rechthoekige vorm met grote, laag aflopende dakvlakken en lage zijgevels. Het skelet wordt gevormd door een aantal achter elkaar geplaatste ankerbalkgebinten. Dit skelet draagt het dak. De muren hebben een beperkte constructieve functie en dienen voornamelijk als scheidingswanden.

De gebinten verdelen de ruimte in de breedte in drie beuken, een hoge middenruimte met aan weerszijde lage zijbeuken. De open middenbeuk, de deel, werd als werkruimte, dorsvloer en voergang gebruikt. In de lage zijbeuken stond het vee, met de koppen naar de deel. De achtergevel past daarbij en is functioneel ingedeeld met een deur in het midden voor de toegang tot de deel, en meestal twee groepdeuren aan weerszijden die uitkomen op de groep achter de koeien. Op de verdieping is meestal een hooiluik. De oogst werd op de zolder boven de deel opgeslagen. Hooi lag niet uitsluitend in de boerderij zelf maar werd ook opgeslagen op het erf in één of meer hooibergen. Het woon- en het bedrijfsgedeelte liggen onder één dak en worden door een dwarswand, de brandmuur, van elkaar gescheiden.¹⁸

Principetekening van het traditionele hallenhuis. Tekening Bureau Helsdingen

¹⁸ Bovenstaande tekst is gebaseerd op: R.C. Hekker, "De ontwikkeling van de boerderijvormen in Nederland" in S.J. Fockema Andrae, *Duizend jaar bouwen in Nederland* (Amsterdam: Allert de Lange, 1957), 212-15, 245-83.

ankerbalkgebint met kapsant

1	poer of gemetselde voet	17	spantbalk of spantussenbalk / hanebalk, hanenebalk of haanhout
2	kussen of stijlzool	18	gording of ronde gording
3	ankerbalkgebint	19	nokgording of nokspar
3a	gebintstijl of staander	20	(kap)spoor, spar of juffer
4	ankerbalk of gebintbalk	22	panlatten, rietlatten of deklatten
4a	pen	23	hooizolder of slietenzolder
4b	verankering d.m.v. wiggen, keggen of sleutels	23a	slieten of tasliggers (slieten, halve slieten of delen)
4c	toognagel	24	deel / voergang
4d	gebintkoppelbalk	25	voergoot of zeuning
5	korbeel of schoor	26	koeienstal al of niet met mestgoot
6	gebintplaat of bovenplaat	26a	brede grup of mestgoot
7	(wind)schoor of gebintplaatschoor	26b	smalle grup of mestgoot
8	knieboom	26c	koestand / plating
9	schoftboom, nekboom, nekhout of rijgboom	27	mestgang
10	muurplaat of onderplaat	28	mestluik
11	tilzolder of hilde	29	grupdeur of groepdeur
11a	tilbalk of hildebalk	30	deeldeur
12	juk(spant) of bokspant	30a	stiepel
12a	jukspantbeen of bokspantbeen		
13	(juk)dekbalk		
14	jukspantschoor of bokspantschoor		
15	jukplaat, fliering of worm		
15a	jukplaatschoor of windverband		
16	spant of schaarspant		
16a	spantbeen		
16b	gordingschoor of spantplaatschoor		

Principetekening van de constructie van een boerderij met gebintconstructie. De constructie bestaat uit een gestapelde constructie bestaande uit een ankerbalkgebint met daarop een kapsant (type jukspant) en een nokspant (type schaarspant) Tekening Bureau Helsdingen.

4.2 De 19de eeuwse boerderijen

In de 19^e eeuw onderging het agrarisch leven grote veranderingen. In het Groen Hart hadden de boeren zich reeds lang toegelegd op veeteelt in combinatie met hennepenteelt. Door het wegvallen van de vraag naar hennep was er geen mest meer nodig op de hennepakkers en kwam deze mest ten goede aan de weilanden, waardoor er meer gras kwam en dus meer melk werd geproduceerd. Een andere factor die hierbij een rol speelde was de komst van kunstmest. De boeren gingen zich volledig richten op de melkveehouderij en de zuivelproductie. Door de schaalvergroting en de betere landbouwmethoden en -technieken ontstond de noodzaak om boerderijen aan te passen. Dit leidde enerzijds tot aanpassingen van bestaande boerderijen, en anderzijds tot de bouw van volledig nieuwe boerderijen.

De nieuwe boerderijen waren veelal groter dan hun voorgangers uit eerdere eeuwen. De grondvorm was rechthoekig en de boerderij had een rieten of met pannen bedekt zadeldak. De zijgevels waren over het algemeen geheel van steen en hoger dan de zijgevels van traditionele hallenhuizen. De hogere boerderij bood tevens meer ruimte voor hooi. Als vervanger van het gebint met ankerbalken werd soms een afwijkend gebinttype gebruikt omdat dergelijke gebinten meer ruimte boden op de hooizolder.

Het voorhuis werd een zelfstandig deel van de boerderij, afgesloten van het bedrijfsgedeelte. Dergelijke woning-splitsing kwam vaak voor in de 19^e eeuw. De gebintconstructie verdween uit het voorhuis, de balken werden nu opgelegd in de muren.

Deze 19de eeuwse ontwikkeling is ook waar te nemen bij de boerderij Nedereindseweg 514-516. De boerderij werd gebouwd geheel naar de eisen van die tijd, zowel wat betreft de indeling en uitstraling als wat betreft de materiaalkeuze en de bouwwijze.

5 BOUWGESCHIEDENIS

De boerderij is gebouwd op een voorheen onbebouwd terrein dat in 1832 in gebruik was als weiland en dat in eigendom was van [REDACTED]. Er is dus geen sprake van een voorganger van de boerderij en er zijn ook geen aanwijzingen voor een oudere bewoningsplaats op deze locatie.

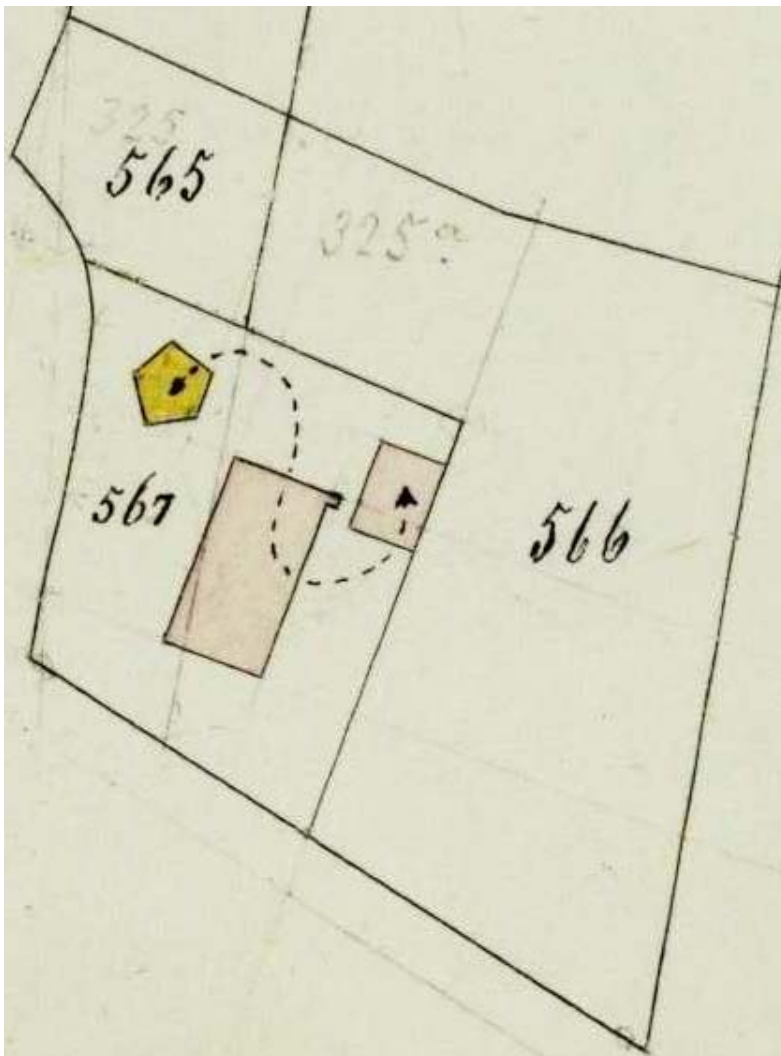
Bouwfase 1: 1868

De oudste vermelding betreft de opname van de boerderij in het kadaster in 1868 en dit is een goede indicatie van het bouwjaar. 1867 Als bouwjaar is ook mogelijk, omdat de kadastrale verwerking doorgaans achter liep ten opzichte van de werkelijkheid.

De boerderij is gebouwd volgens de toen gebruikelijke bouwmethoden en met de toen gangbare bouwmaterialen. Kenmerkend zijn de traditionele bouwwijze voor de hallenhuisboerderijen maar dan met een op de mode geïnspireerde symmetrische voorgevel en hoge zijgevels. Kenmerkende bouwmaterialen zijn de rode handvormbakstenen, grenen gebinten en zesruitsschuifvensters met luiken. De boerderij had toen ook al een rieten dak met zowel aan de voorzijde als aan de achterzijde een wolfseind.

De indeling is te reconstrueren uit de huidige situatie. Oorspronkelijk bestond het middenhuis met de keukentree (de ruimte tussen de brandmuur en het eerste gebint) waarschijnlijk uit een woonkeuken met twee vensters aan de erfzijde en een opslagruimte of kaaskamer aan de rechterzijde. Achter de woonkeuken lag waarschijnlijk een spoelruimte waar melkgerij werd schoongemaakt. Deze ruimte had een raam en een deur in de linkerzijgevel.

De stal had een gebruikelijke indeling met een voerdeel in het midden en ter weerszijden stallen.

Eerste kadastrale vastlegging van de boerderij Nedereindseweg 514-516 op een hulpkaart van het kadaster uit 1868. De boerderij is hier nog de oorspronkelijke lengte en de wagenschuur is nog niet gebouwd. Op de plaats van de wagenschuur stond destijds een hooiberg. Noordoostelijk van de boerderij staat een ander bijgebouw, dat inmiddels is gesloopt. Op de noordwesthoek van de boerderij stond een aangebouwde plee.

Bron afbeelding: kadaster.nl

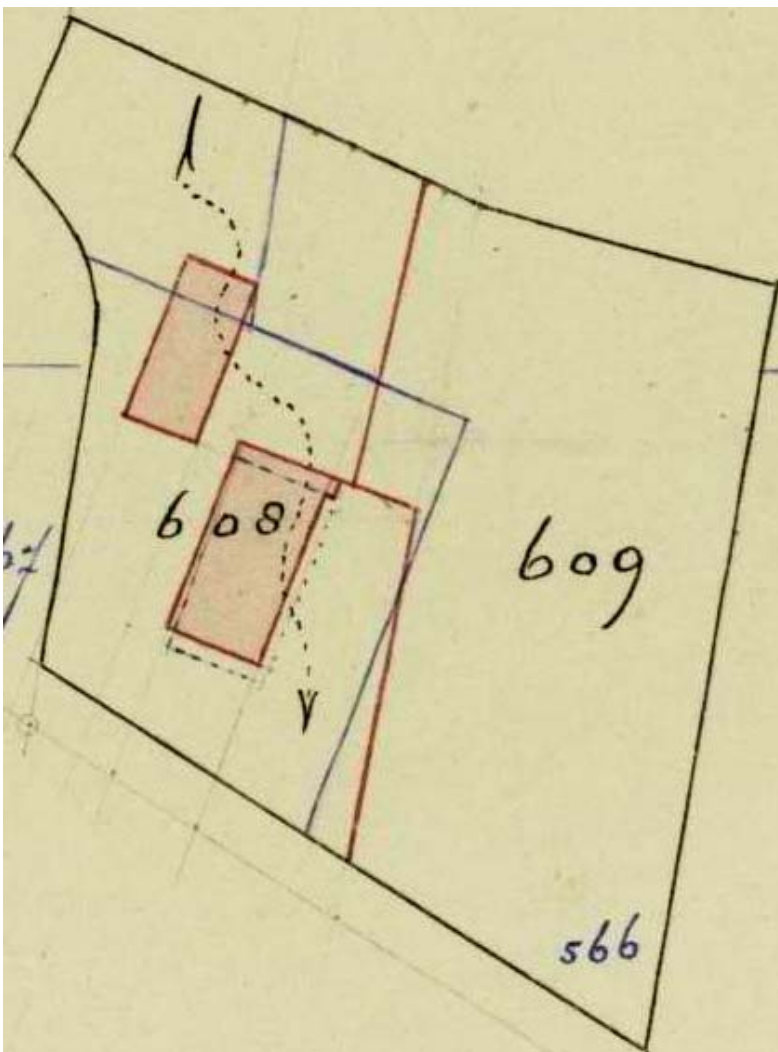

De omgeving van Nedereindseweg 516 op de Bonnebladen uit 1882. De boerderij en een schuur ten oosten van de boerderij zijn op de kaart aangegeven. Ook aangegeven is het voormalige kasteelterrein van Rijnenburg. De grootste veranderingen in het landschap zijn de aanleg van de A2 en het ontstaan van Nieuwegein. Ten westen van de A2 hebben zich op dit schaalniveau geen veranderingen van betekenis voorgedaan.

Bron: topotijdreis.nl

Bouwfase 2: 1886

In 1886 wordt het kadastrale perceel anders ingedeeld en daarom opnieuw opgemeten. Deze wijzigingen hebben geen invloed op de boerderij zelf, maar wel op de bijgebouwen.

Nedereindseweg 514-516 op een kadastrale hulpkaart uit 1886. De hooiberg heeft plaatsgemaakt voor de wagenschuur / varkensstal die nog steeds aanwezig is. Het bijgebouw ten noordoosten van de boerderij is gesloopt.

De hooiberg komt op de kaart niet meer voor maar dat wil niet zeggen dat er geen hooiberg aanwezig was. Alle boerderijen in deze regio hadden hooibergen. Hooibergen werden door het kadaster beschouwd als roerende gebouwen en waren voor het kadaster niet van betekenis. Alleen gebouwen met stenen wanden konden dienen als referentie voor het vastleggen van kadastergrenzen.

Bron: kadaster.nl

De omgeving van Nedereindseweg 516 op de Bonnebladen uit 1890. De schuur ten westen van de boerderij is op deze kaart weergegeven en de oostelijke schuur lijkt gesloopt te zijn. De verticale band rechts op de afbeelding is overigens niet de A2 maar een vouw in de kaart.

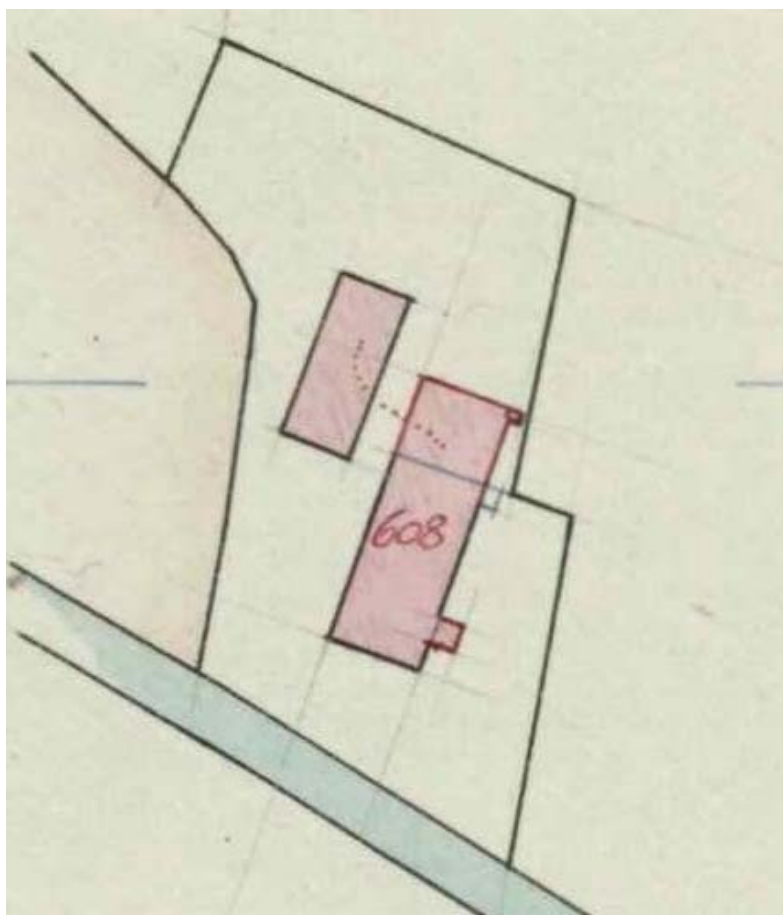
Bron: topotijdreis.nl

Bouwfase 3: 1900 - 1921

De boerderij is aan de achterzijde verlengd en dat is goed te zien aan de bouwsporen in de boerderij, zoals in het volgende hoofdstuk wordt beschreven. De boerderij werd uitgebreid door twee gebintvakken te kopiëren. Daarbij werd zo goed mogelijk aangesloten op de bestaande boerderij. De stenen uit de oude achtergevel werden hergebruikt in de zijgevels: de beste stenen aan de erfzijde in de linkerzijgevel en de tweede keus stenen in de rechterzijgevel en deze werd daarna gestuukt. Daar waar er stenen te kort kwamen werden de bovenste lagen aangevuld met nieuwe stenen. De achtergevel werd gemetseld met nieuwe en dikkere waalformaat stenen. In de achtergevel werden waarschijnlijk enkele bestaande stalvensters hergebruikt. Anders dan in de oorspronkelijke situatie werd de achtergevel voorzien van een rechte topgevel zonder wolfseind.

Waarschijnlijk werd tegelijkertijd in het woongedeelte de indeling aangepast. Daarbij werd de huidige woonkamer gerealiseerd door twee ruimtes samen te trekken. De gebintstijl die halverwege de ruimte uitkwam werd vervangen door een onderslagbalk waar het bovenste deel van het gebint op kwam te rusten.

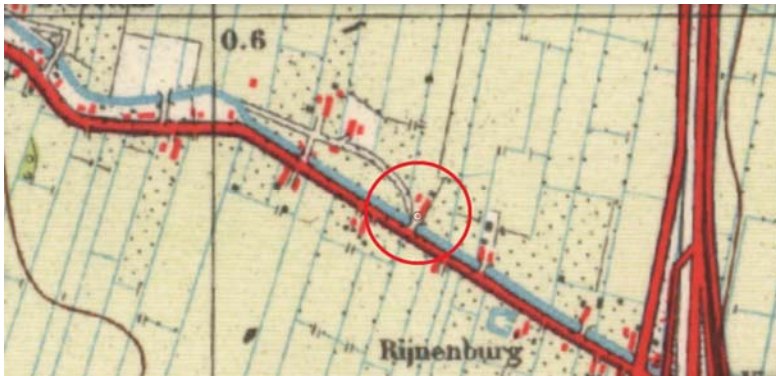
Het precieze verbouwingsjaar is hiervan niet bekend. De verlenging komt voor het eerst voor op de kadastrale hulpkaart uit 1921 maar het is goed denkbaar dat in dat jaar een nieuwe kadastrale situatie werd vastgelegd terwijl de daadwerkelijke verlening reeds eerder heeft plaats gevonden. Op basis van de gebruikte bakstenen en het traditionele grenen gebint is een datering tussen 1900 en 1920 goed denkbaar.

Nedereindseweg 514-516 op een kadastrale hulpkaart uit 1921. De boerderij is naar achteren toe verlengd en aan het voorhuis is een aanbouw toegevoegd. De plee is verschoven naar de nieuwe achtergevel.

Waarschijnlijk is de hooiberg eveneens naar achteren verplaatst.

Bron: kadaster.nl

De omgeving van Nedereindseweg 516 in 1948. Te zien is dat de boerderij naar achteren is verlengd. Ook is achter de boerderij een gebouw weer gegeven. Waarschijnlijk is dit een voorloper van de huidige hooiberg.

Bron: topotijdreis.nl

Bouwfase 4: Jaren '50 en later

In het midden van de 20ste eeuw werd de indeling van de koestal gemoderniseerd. De traditionele stalopzet met koeien tussen houten staken werd vervangen door een hogere koestal (hogere schoftboom en hogere tilzolders) met stalen staken en kettingen, een betegelde koestand en een betonvloer op de deel.

De bijgebouwen werden eveneens gefaseerd aangepast en gemoderniseerd. Zo werd de hooiberg vervangen door een exemplaar met betonnen roeden en een plaatstalen dak. Deze hooiberg werd weer later verbouwd waarbij de zijwanden werden dichtgezet met stalen beplating. De wagenschuur kreeg (na 1970) een dak van asbestgolfplaten als vervanger van de oorspronkelijke dakpannen. In de bijgebouwen werden deuren verbreed of toegevoegd of dichtgemetseld of wanden vervangen door betonsteen.

In het interieur van de boerderij zijn tal van modernisering en comfortverbeteringen doorgevoerd, zoals het verwijderen van roeden uit de ramen. De veranderingen in het interieur zijn niet eenvoudig te dateren omdat de meeste ruimtes nu zijn afgetimmerd.

De omgeving van Nedereindseweg 516 in 1959. Achter de wagenschuur is een nieuwe varkensstal gebouwd. Achter op het erf is een ander bijgebouw geplaatst, wat inmiddels is verdwenen.

Bron: topotijdreis.nl

Nedereindseweg 514-516 in 1970 op een foto van A.J. van der Wal. De situatie verschilt niet wezenlijk van de huidige. Het grootste verschil is dat het boenhok aan de wagenschuur is vervangen. Ook heeft de schuur hier nog een pannendak. Een ander verschil is de bouw van de burgerwoning op het perceel van nr. 514. Ook is op zolder een rond stalraam aangebracht, wat in 1970 nog ontbrak.

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort / 137.175.

Nedereindseweg 514-516 in 1970 op een foto van A.J. van der Wal met daarop de rechter zijgevel. De aanbouw van het voorhuis heeft nog een plat dak. De keukendeur in het achterhuis is nog een authentieke dichte deur zonder ruit. Op de foto is ook te zien dat de traditionele booiberg achter de boerderij nog in gebruik is. Rechtsachter de boerderij nog enkele lage bijgebouwen die inmiddels zijn verdwenen.

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort / 137.174.

Bouwfase 5: Verzamelfase ca. 1970 en later

In het woongedeelte werden geleidelijk diverse moderniseringën aangebracht waarvan geen exacte datering is te geven (zoals keuken en badkamer). Andere ruimtes werden betimmerd en met eigentijdse materialen afgewerkt. In de meeste ramen werd dubbel glas geplaatst. Het voorhuis werd in 1970 afgescheiden en dat had invloed op de plaats van de voordeur in de linkerzijgevel die daarvoor moest worden verplaatst. In 1995 heeft de gemeente een vergunning verleend voor de bouw van een serre tegen de rechterzijgevel en nog later voor meer aanbouwen op het perceel van nr. 514.¹⁹

Nadat de agrarische bedrijfsvoering is beëindigd werd in de stal de vloer uitgevlakt en in de achtergevel een garagedeur geplaatst. De mestdeuren werden dichtgemetseld.

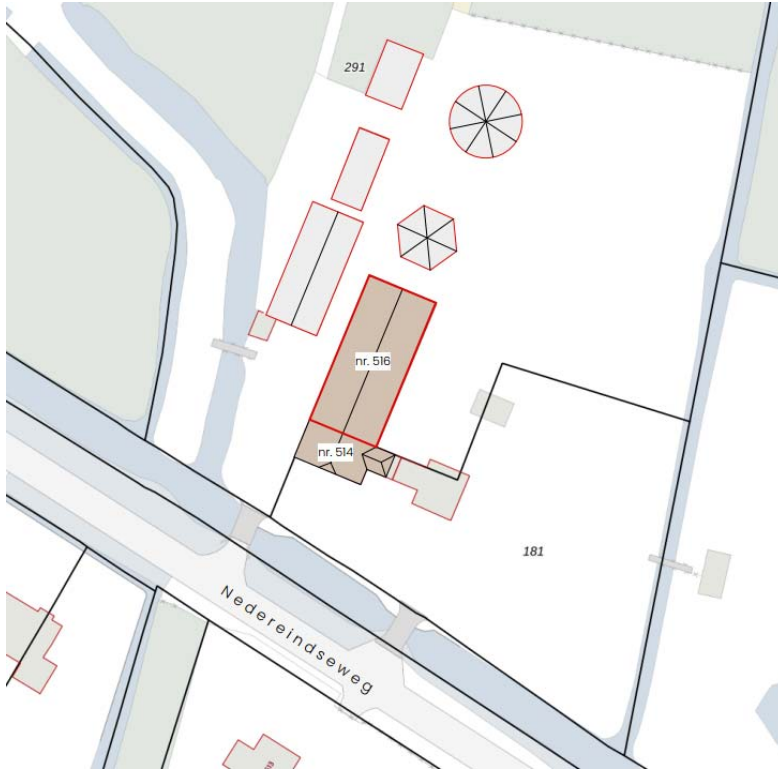
Ook werden de bijgebouwen aangepast aan een ander gebruik. Zo werden in de grote schuur enkele garagedeuren geplaatst.

¹⁹ Elisabeth Stades-Vischer, *Nieuwegein; Geschiedenis en architectuur* (Zeist: Kerckebosch, 2002), 248-9.

6 BESCHRIJVING

6.1 Ligging

Nedereindseweg 516 is het achterste gedeelte van de boerderij Nedereindseweg 514-516. Nummer 514, het voorhuis, valt buiten het plangebied en is daarom niet onderzocht of geïnspecteerd. Nummer 514 kan echter niet geheel buiten beschouwing gelaten worden omdat ook het voorhuis aanwijzingen geeft over de bouwgeschiedenis van het pand. Om deze reden wordt het exterieur van nr. 514 ook, hetzij beknopt, beschreven.

Plattegrond van het erf van Nedereindseweg 514-516.

Bron afbeelding: Architectenbureau Bikker

Overzichtsfoto van het erf vanaf de westzijde.

6.2 Exterieur

6.2.1 De bouwmassa

De bouwmassa voldoet aan de kenmerken van het traditionele hallenhuis; het is een langwerpig, driebeukig gebouw dat bestaat uit een voor- en een achterhuis, van elkaar gescheiden door een brandmuur. De plattegrond is rechthoekig en de nok staat haaks op de weg. In het voorhuis werd gewoond, in het achterhuis stond het vee. De boerderij is in het begin van de 20ste eeuw naar achteren toe verlengd. Deze ingreep vergrootte het achterhuis en liet toe dat meer woonfuncties achter de brandmuur ondergebracht konden worden. Tegenwoordig is de brandmuur de scheiding tussen nummers 514 en 516. Nummer 514, het voorhuis, heeft een aanbouw in oostelijke richting. In 1970 was dit een klein hokje met een plat dak maar inmiddels is deze aanbouw vergroot en is het voorhuis van de boerderij verbonden met een boerderette die oostelijk van de boerderij is gebouwd.

Het voorhuis, de aanbouw en de boerderette vallen buiten het plangebied en zijn om die reden ook niet onderzocht.

6.2.2 De gevels

Voorgevel

Nedereindseweg 516 beslaat alleen het achterhuis van de boerderij en heeft zelf geen voorgevel. De voorgevel van de boerderij valt geheel onder Nedereindseweg 514.

De voortuin en -gevel van Nedereindseweg 514. Voor de voorgevel staan leilinden. Het gebouw rechts op de foto hoort eveneens bij nr. 514 en is gebouwd in de jaren '80.

Linker zijgevel

De linker zijgevel is een lange gevel die is gemetseld van rode handvormstenen (Vechtformaat) in kruisverband. De stenen hebben een afmeting van 21,5 * 10,0 - 10,5 * 4 cm. 10 Lagen plus voeg is 45 cm. Ter plaatse van het voorhuis is een lage gecementeerde plint aangebracht. Bij nr. 516 ontbreekt deze plint. De muurankers koppelen de gevel aan de achterliggende balkconstructie. De gevel is voorzien van verschillende typen vensters en deuren. De verschillende vensters geven de diverse functies van de ruimte achter de gevel weer. Omdat de zijgevel vrij hoog is, is er ter plaatse van de voordeur en de oorspronkelijke keukentravee geen dakopwelling nodig zoals bij oudere boerderijen vaak gebruikelijk was.

De linker zijgevel in zijn geheel vanaf de voorgevel gezien.

De linker zijgevel gezien vanaf de achtergevel.

Het woongedeelte, dat tegenwoordig in tweeën is gesplitst. De scheiding tussen nr. 514 (voor) en 516 (achter) ligt bij de brandmuur, te herkennen aan de rechter schoorsteen.

Het voorhuis met links de oorspronkelijke voordeur en rechts het dubbele keldervenster. De voordeur is iets naar rechts verplaatst. De deur is voorzien van een gietijzeren deurrooster met koeienkop en een bovenlicht met levensboom. De deur is niet meer in gebruik en is in zijn geheel voorzien van een voorzetraam. Te zien zijn de bouwsporen bij de dagkanten van het kozijn en de stoep die niet meer in het midden zit t.o.v. de voordeur. Dit is waarschijnlijk gebeurd toen het woongedeelte in tweeën is gesplitst om een volwaardige woningscheidende muur te maken. Het kozijn van de deur zat toen mogelijk in de weg waardoor het iets moest worden opgeschoven.

De oorspronkelijke keukentravee met drie schuifvensters. De vensters waren oorspronkelijk zes-ruits empire schuifvensters en deze waren voorzien van luiken, zoals is te zien aan de luikduimen in de kozijnen en de pennetjes in het kozijnhout voor de spanjoletten van de luiksluiting. De kozijnen dateren uit de bouwtijd, zoals blijkt uit de toegnagels en de traditionele houtmaten van de kozijnen. De ramen zijn aangepast. Het metselwerk rond de kozijnen is kruisverband en het metselwerk tussen de kozijnen uitgezet op strekkenmaat terwijl het in die tijd gebruikelijk was om de afmetingen van de penanten te baseren op de koppenmaat. Opvallend is dat de penant bij het linker venster veel breder is. Dit heeft te maken met de achterliggende gebintconstructie. Mogelijk is de keukentravee een keer verbreed en is de achterliggende huidige woonkamer samengevoegd uit twee ruimtes (woonkeuken en wringhuis) met een dwarswand achter de brede penant.

De tweede voordeur die in de rechter zijgevel is geplaatst toen het woonhuisgedeelte in tweeën is gedeeld. Rechts van de voordeur zien we een horizontale en een verticale bouwnaad en metselwerk met een afwijkende voegdikte. Op deze plek is er waarschijnlijk een staldeur geweest voordat de tweede voordeur er was. Deze staldeur gaf mogelijk toegang tot een spoelruimte of wringhuis.

Het stalgedeelte. Het voorste, rechter deel is ouder dan het achterste deel. De verlenging bevindt zich bij de staldeur in het midden van de gevel. De twee achterste stalvensters t.o.v. de staldeur zijn anders dan de twee voorste stalvensters.

Eén van de twee gietijzeren stalvensters in het voorste oudere gedeelte van de stal. De stalvensters hebben een halfsteens rollaag aan de bovenzijde en een gecementeerde en geschilderde onderdorpel.

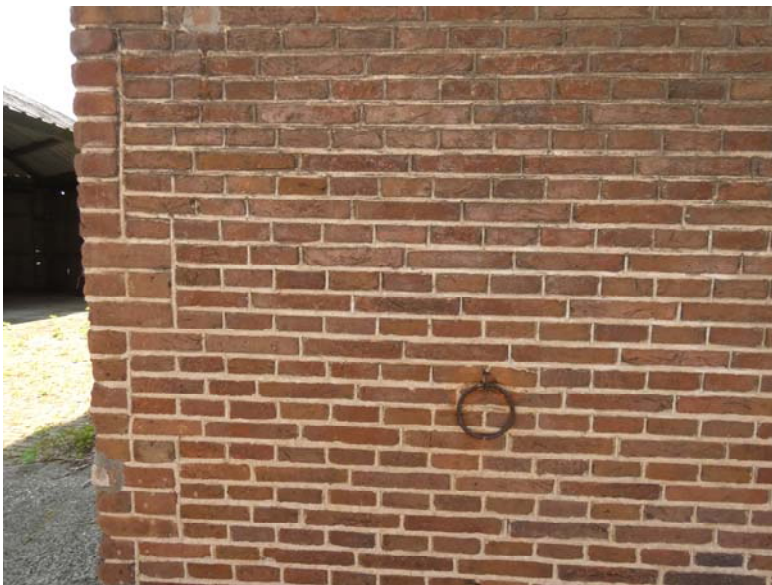
De stal is verlengd en de grens bevindt zich rechts van de deur. De gevelopening bestaat uit een eijgentijds kozijn en deur, zoals is te zien aan de boutdimensies en het niet traditionele hang- en sluitwerk. Boven de deur een steens rollaag.

Detail van de vorige foto. Verticale bouwnaad / blokvertanding (bij de staldeur) van de verlenging van het achterhuis. Te zien dat in de bovenste lagen een dikkere waalformaat steen is toegepast.

Eén van de twee gietijzeren stalvensters in het achterste nieuwere gedeelte van de stal. Het model wijkt af van de oudere stalvensters. De stalvensters hebben een halfsteens rollaag aan de bovenzijde en een gecementeerde en geschilderde onderdorpel.

Blokvertanding bij de achtergevel omdat de achtergevel is opgetrokken uit een ander baksteenformaat en een ander type steen. De zijgevel bestaat uit handvorm Vechtformaat stenen en de achtergevel uit vormbak Waalformaat. Aan de gevel zit verder nog een oude ring die oorspronkelijk was bedoeld om vee aan vast te kunnen zetten.

Achtergevel

De achtergevel van het achterhuis van de boerderij is symmetrisch van opzet en bestaat uit donkerrode bakstenen (vormbak Waalformaat) gemetseld in kruisverband zonder plint. De afmetingen van de stenen is 21,0 * 10,0 * 5,0 – 5,5 cm. 10 Lagen plus voeg is 65 cm. De dakranden zijn afgewerkt met gemetselde vlechtingen. De muurankers geven de plaats aan van de gordingen en de vloerbalken. De ankers koppelen de gevel aan de achterliggende constructie. In het midden bevinden zich de grote houten deeldeuren onder een halfsteens rollaag. Aan weerszijden van de deeldeuren bevinden zich gietijzeren stalvensters van verschillend model. Aan de linker en rechterzijde van de gevel zijn de oorspronkelijke mestdeuren verwijderd en dichtgemetseld. Ter hoogte van de verdieping is een groot houten hooiluik aanwezig met aan weerszijden een rond stalraam. De gevel heeft een symmetrische opzet die gebruikelijk bij de hallenhuiskoerijen. Kenmerkend voor Utrechtse boerderijen zijn de dubbele stalvensters (twee aan elke kant van de deeldeuren) en de vensters op de hooizolder.

De achtergevel is symmetrisch van opzet met uitzondering van de twee verschillende typen stalvensters die zich boven de hooizolders bevinden.

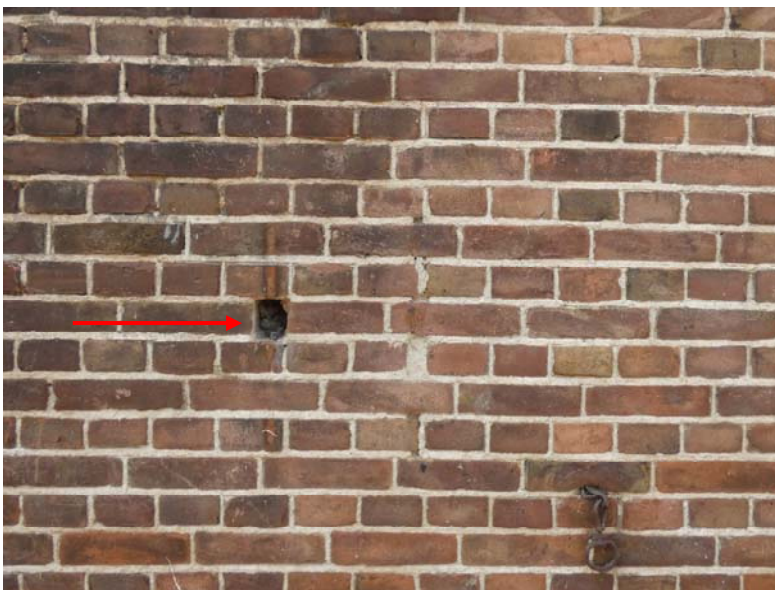
Aan de linkerzijde een halfronde stalvenster boven de hooizolder op een iets andere positie dan het rechtboekige, licht getoogde stalvenster aan de rechterzijde. Het halfronde venster aan de linkerzijde was waarschijnlijk oorspronkelijk bedoeld voor daglicht in een knechtenkamer. Dit stalvenster kon ook open. Alle stalvensters hebben een halfsteens rollaag aan de bovenzijde en een gecementeerde waterslag aan de onderzijde.

In het midden bevonden zich oorspronkelijk de dubbele deeldeuren. Deze zijn vervangen door een eigentijdse sectionaal deur / garagedeur met een invulling met een enkele deur. Alleen de bovendorpel is nog authentiek zoals is te zien aan de toognagels en de profilering.

De geveltop van de achtergevel met het hooiluik en twee ronde gietijzeren stalvensters (ossenogen) voor daglichttoetreding op de hooizolder. Het hooiluik met het kozijn zijn een keer vernieuwd zoals blijkt uit de houtdimensies en het hangwerk.

Links en rechts van de deel deur bevinden zich bouwsporen van verdwenen / verplaatste muuran- kers van de schoftbomen als resultaat van de ver- hoogde tilzolders (rode pijl).

Rechter zijgevel

De rechter zijgevel is grotendeels vergelijkbaar aan de linker zijgevel. Ook deze gevel is gemetseld van rode handvormstenen (Vechtformaat) in kruisverband. Het belangrijkste verschil is de aanbouw tegen het voorhuis, waardoor deze zijgevel minder lang is dan de linker. Ook is in deze gevel slechts één deur aanwezig. Aan bouwsporen is af te lezen waar de plee in eerste en in tweede instantie heeft gestaan.

De rechter zijgevel in zijn geheel.

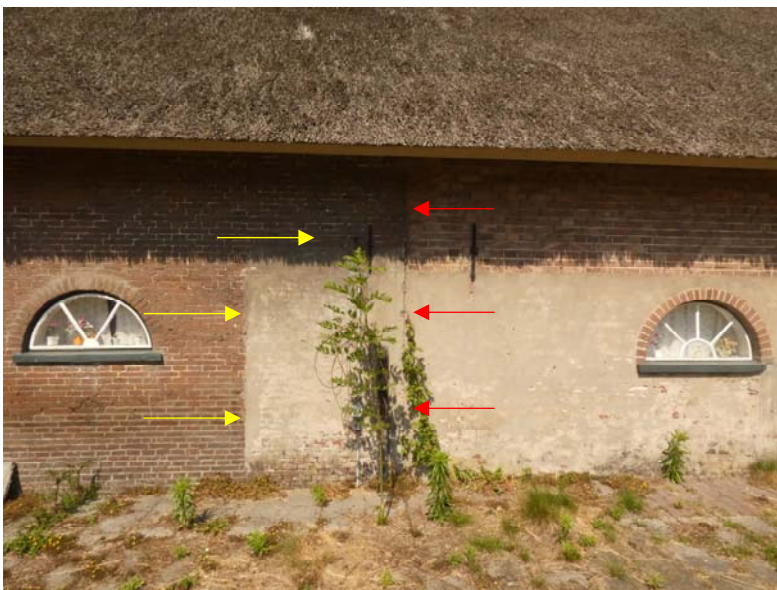
Woonhuisgedeelte / voormalige keukentravee. Links een authentiek venster dat oorspronkelijk een zesruits empire schuifvenster is geweest. Alleen het kozijn is nog origineel, en het raam is aangepast en de luiken zijn verwijderd. De luikduimen en de luikwervels wijzen daarop. De keukendeur en het brede tweelichtvenster zijn niet origineel en vermoedelijk in de jaren 70 van de vorige eeuw in de gevel geplaatst.

Het stalgedeelte met vier halfronde stalvensters van gietijzer. De eerste twee vensters van het oudere deel zijn anders dan de vensters in het nieuwere (gepleisterde) deel.

De twee oude gietijzeren stalvensters in het oudste gedeelte van de stal. Deze zijn van hetzelfde type als de vensters in de linkerzijgevel.

Verticale bouwnaad. (Rode pijlen.) Het nieuwere aangebouwde stalgedeelte is gedeeltelijk gepleisterd. Mogelijk is hiervoor gekozen vanwege het gebruik van tweedehands stenen. Verder tekenen zich voor de verticale bouwnaad de contouren af van een voormalige aangebouwde plee (gele pijlen) die na de verlenging van de stal naar de hoek met de nieuwe achtergevel is verschoven.

De hoek met de nieuwe achtergevel na de verlening van de stal. In het pleisterwerk tekenen zich hier eveneens de contouren af van de voormalige aangebouwde plee (gele pijlen).

Dak

Het dak is van riet met op de nok gesmoorde rietvorsten. Er zijn twee schoorstenen en enkele dakramen. Nummer 514 heeft twee dakkapellen. Aan de voorzijde heeft het dak een wolfseinde. Na de verlenging is de achterzijde voorzien van een topgevel zonder wolfseind. Opvallend is dat het dakvlak van het achterhuis amper openingen heeft en dus bijzonder gaaf is gebleven.

Eerste schoorsteen bij de brandmuur. Deze schoorsteen stamt niet uit de bouwtijd.

Tweede schoorsteen. Deze schoorsteen stamt eveneens niet uit de bouwtijd.

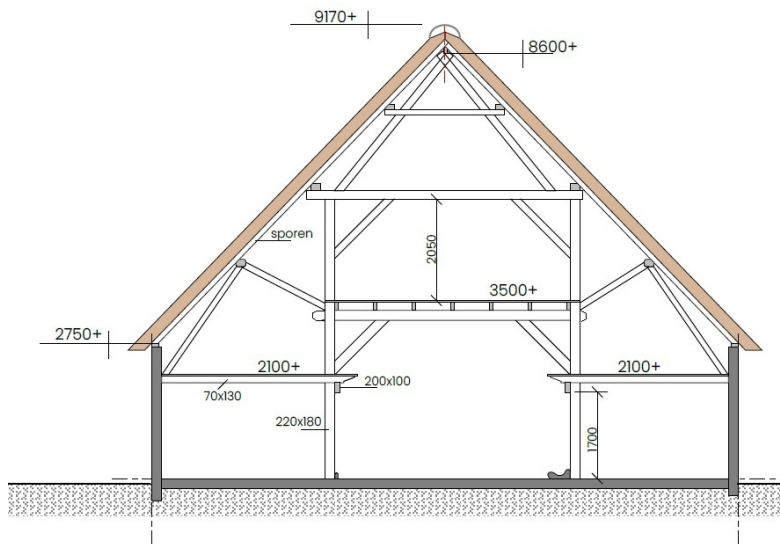
*De nok bij de huidige achtergevel. De oorspronkelijke achtergevel was voorzien van een wolfseind, net zoals bij de voorgevel.
Op de nok van het dak liggen grijs gesmoorde rietvorsten.*

6.3 Constructie

De constructie bestaat uit een etagebalkgebint. Dit is een stapeling van een ankerbalkgebint met daarboven een dekbalkgebint. Hiervoor is grenenhout toegepast. Doorgaans bestaan de gebintconstructies in hallenhuisboerderijen uit een ankerbalkconstructie met op de ankerbalk een losstaand jukspant. Hier is een afwijkend gebinttype gemaakt waarbij het kenmerkende is dat de (verticale) gebintstijlen naar boven doorlopen. Een dergelijk type is niet gebruikelijk in het midden van het land, maar komt vaker voor bij de akkerbouwboerderijen in de zeekelegebieden van Zuid-Holland.

Het gebint en het kaspant dragen de (horizontale) gebintplaten en gordingen van de kap. Daarop liggen de (verticale) daksporen met daarop de rietlatten waarop het dakriet is gebonden.

In het woongedeelte ter plaatse van de woonkamer is het onderste deel van het gebint verwijderd en daarvoor in de plaats is een horizontale draagbalk gekomen waarop het bovenste deel van de constructie is geplaatst.

Doorsnede A

Dwarsdoorsnede van de stal waaruit de opbouw van het gebint blijkt. Opvallend is dat het gebint niet in het midden van de boerderij is geplaatst. Daardoor ontstaat een verschil in de breedte van de zijbeuken. Mogelijk volgt dit uit de wens om aan één zijde een bredere stal te hebben, b.v. voor paarden of melkvee, terwijl aan de andere zijde plaats was voor jongvee. Boven het vee is een lage zolder (tilzolder of hilde). De balken daarvan koppelen de zijgevels aan de gebintstijlen en hebben daarmee een constructieve functie om de zijgevels te beschermen tegen uitbuiken door de spatkrachten van het dak.

Bron afbeelding: Architectenbureau Bikker.

De gebintstijlen lopen door tot de kapgording/vlieringsbalken. In plaats van een ankerbalk is er een gebintdekbalk toegepast waarop de nokgording (schaarspant) rust. Hier hebben we dus te maken met een etagegebint met een ankerbalk en een dekbalk. In de langrichting zijn er schoren ('windschoren') geplaatst ter verbetering van de langsstabiliteit. Het voorste en oudste deel van de boerderij is voorzien van ronde daksporen. Het achterste deel heeft rechthoekige daksporen.

Ankerbalk met een ronde pen bij het voorste en oudste stalgedeelte. De pen is geborgd met toognagels en een wig. Kenmerkend voor een ankerbalk is dat deze met een door de gebintstijl steekt, terwijl een dekbalk op de gebintstijl ligt.

Ankerbalk met een boekige pen bij het achterste en nieuwere aangebouwde staldeel.

6.4 Interieur

6.4.1 Kelder

De kelder van Nedereindseweg 514-516 bevindt zich in nr. 514. Om deze reden is de kelder niet geïnspecteerd.

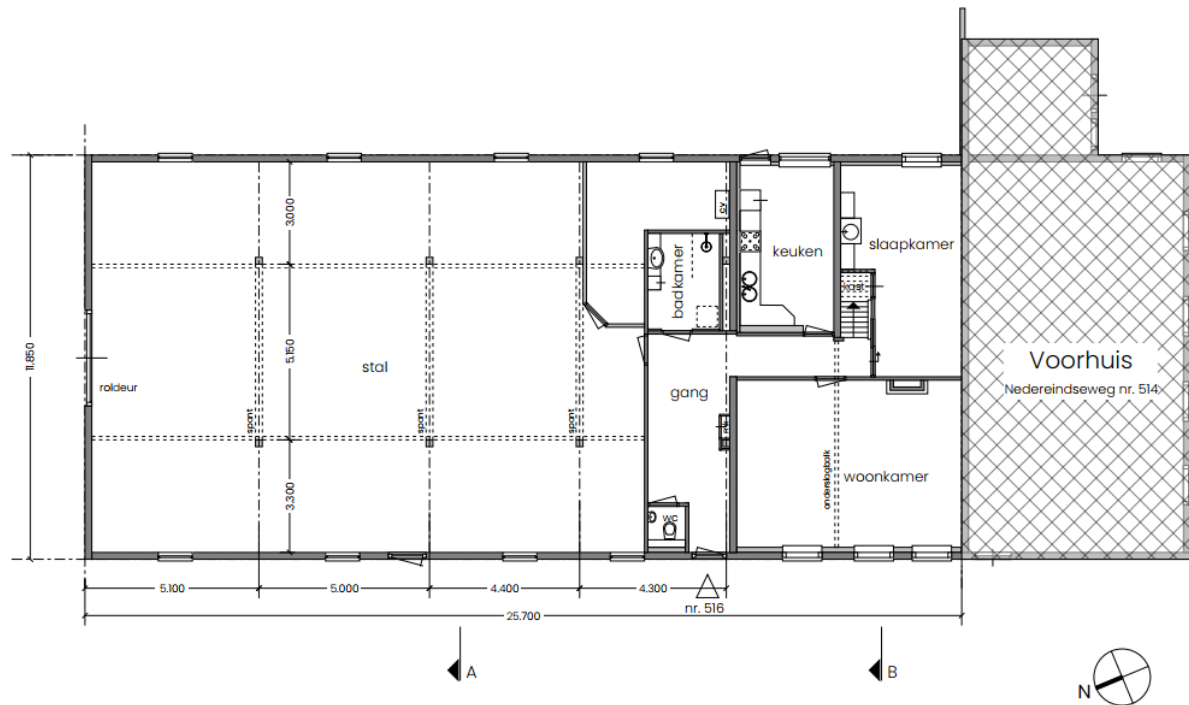
Het dubbele keldervenster in de linker zijgevel. Het keldervenster is voorzien van gedraaide dief-ijsers en buitenluiken. De voorzetramen zijn niet authentiek.

6.4.2 Begane grond

Doorgaans bestaat een hallenhuishoerderij uit drie delen, elk met een eigen karakter en gebruikshistorie:

- het voorhuis, voor de brandmuur (woongedeelte), thans nummer 514;
- het middenhuis, gelegen tussen de brandmuur en het eerste gebint, (werkruimte, de keukentravee) met daarin vaak een woonkeuken en / of een spoelruimte;
- het achterhuis (stalruimte) met middenbeuk (de voerdeel) en de zijbeuken waar het vee stond.

De begane grond van nummer 516 bevindt zich achter de brandmuur en beslaat het middenhuis en het achterhuis. Na het verlengen van de boerderij is achter de brandmuur meer ruimte ontstaan voor woonfuncties. Desondanks beslaat de stal het grootste gedeelte van Nedereindseweg 514-516.

Begane grond

0m 2.5m
maatstaf 1:100

Plattegrond begane grond. Bron afbeelding: Architectenbureau Bikker.

Gang.

De gang bij binnenkomst met links de deur naar de stal en rechts de meterkast waar een gebintstijl in is weggewerkt.

Het plafond is van eigentijds plaatmateriaal en de vloer is belegd met moderne plavuizen.

De meterkast met rechts de afgetimmerde gebintstijl en korbeel.

Badkamer

De badkamer uit de jaren '80 of '90 van de vorige eeuw (afwerking mogelijk nieuwer). Achter de rechter zijwand bevindt zich een gebintstijl.

Keuken

De keuken uit de jaren '70 of '80 van de vorige eeuw. Boven het verlaagde schrootjesplafond bevindt zich mogelijk nog een oude balklaag in de vorm van een schone bintlaag als originele plafondafwerking. Op de vloer moderne plavuizen.

Woonkamer

De woonkamer met schoorsteenmantel uit de jaren 70 of 80 van de vorige eeuw. De schoorsteen zelf (het rookkanaal) is waarschijnlijk ouder. Het verlaagde plafond met de balken is niet authentiek. De moerbalk is vermoedelijk van staal en met hout omtimmerd. Deze bevindt zich op de plaats waar een dragende wand is verwijderd. De toegangsdeur naar de woonkamer is verplaatst. Boven het plafond bevindt zich mogelijk nog een oude balklaag in de vorm van een schone bintlaag als originele plafondbewerking. Op de vloer ligt modern laminaat.

Slaapkamer

De slaapkamer met de authentieke deur van de trapkast met aan de linker bovenzijde een afgeschuinde hoek vanwege de trapboom. De plafondbewerking en de vloerbedekking zijn eigentijds.

Stal

De deel met het zicht op het woonhuisgedeelte. De middendeel diende als voergang. In de zijbeuken links en rechts stond het vee, met de koppen naar het midden gericht. De beide tilzolders en de voormalige hooizolder zijn nog intact. De vloer van de middendeel heeft een betonnen afwerking.

De stalindeling is in het midden van de 20ste eeuw gemoderniseerd. Daarbij zijn de koestanden voorzien van klinkers (links op de foto te zien) en de oorspronkelijke houten koestaken zijn vervangen door stalen staken en kettingen. In de vloer zijn de restanten van de afgeslepen stalen koestaken nog te zien.

De voergoot in de linker zijbeuk is nog intact. De goot is in een later stadium van een cementpleister voorzien zodat de knieboomstenen niet meer in het zicht zijn.

De voergoot in de rechter zijbeuk is dichtgestort. De gepleisterde knieboomstenen zijn nog wel aanwezig.

De deel met het zicht op de achtergevel. De linker zijbeuk is iets breder dan de rechter zijbeuk. Dit komt omdat het gebint niet exact in het midden staat. De reden hiervoor is niet bekend, maar waarschijnlijk heeft dit te maken met het feit dat aan de rechter kant jongvee stond dat minder ruimte nodig had of dat er aan de linker kant oorspronkelijk nog een paardenstal was waardoor er links juist meer ruimte nodig was.

De schoftbomen en de tilzolders zijn ooit verhoogd. Dit is te zien aan de uitsparingen in de gebintstijlen. Dit is gedaan omdat in het midden van de 20ste eeuw als gevolg van modernisering in de landbouw (beter voer en een wetenschappelijk fokprogramma) de koeien steeds groter werden.

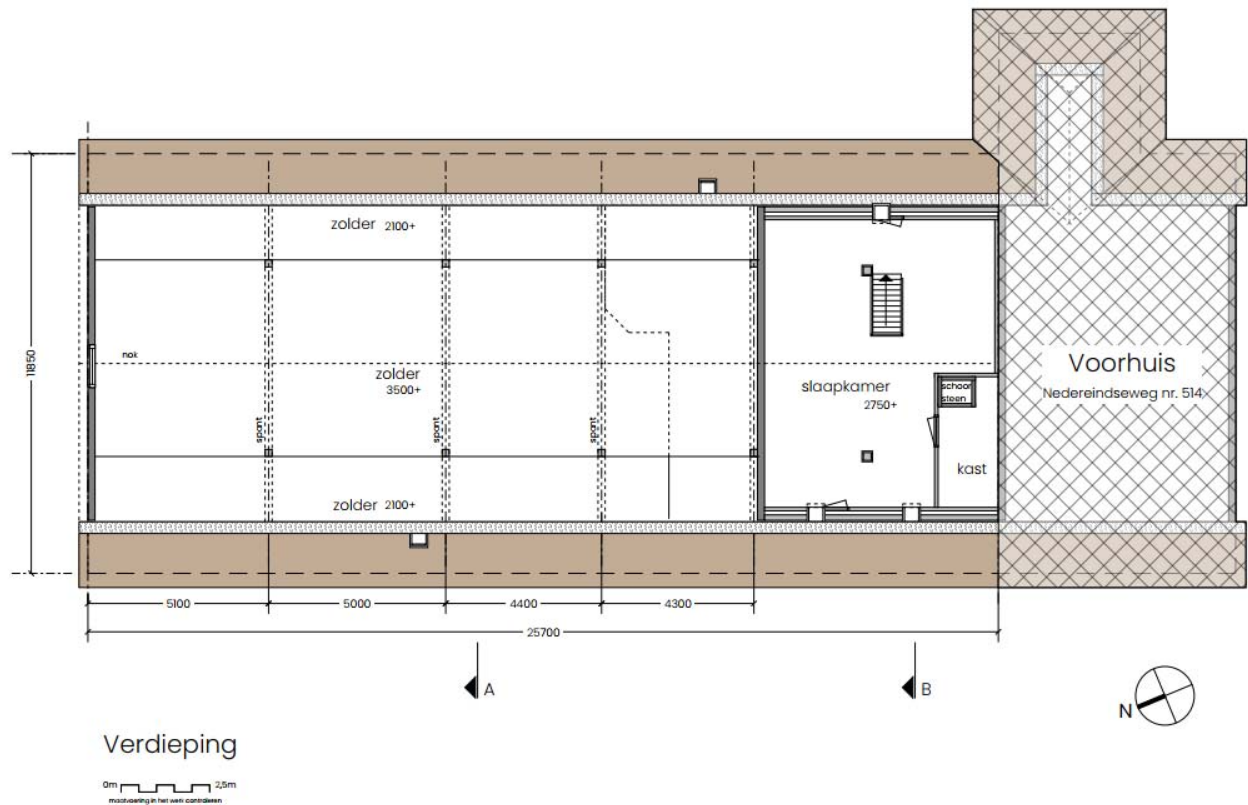
In de zijbeuken bevinden zich onder de tilzolder de voormalige groepsstallen. De schuin aflopende klinkervloeren behoren bij de modernisering uit het midden van de 20ste eeuw. De mestgoot is aan beide zijden dichtgestort. Dat is gedaan nadat de stal geen agrarische functie meer had. Onder aan de balken van de tilzolder bevinden zich houten klosjes waaraan de staarten van de koeien werden opgebonden.

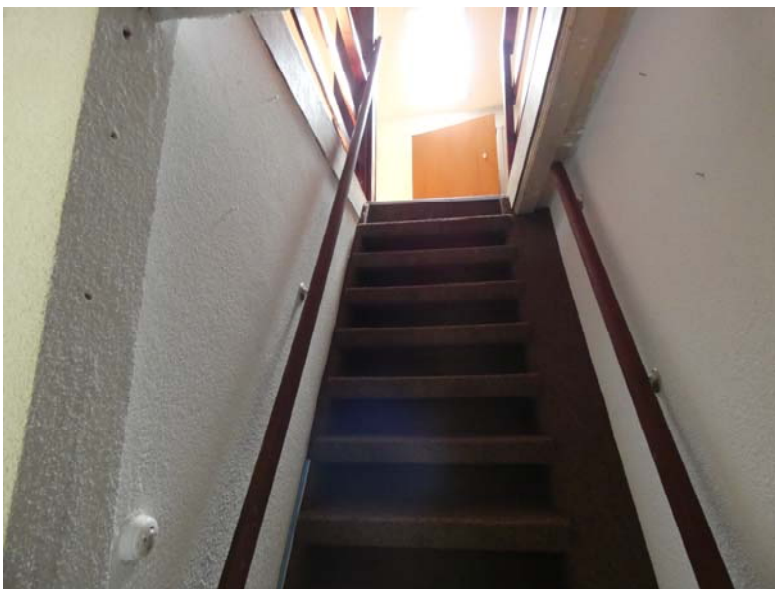
De plaats waar zich rechts tegen de achtergevel een knechtenkamertje bevond op de tilzolder. Dat is te zien aan de aftekeningen van de verwijderde houten wanden tegen de achtergevel.

6.4.3 Eerste verdieping

De eerste verdieping bestaat uit twee ruimten: een slaapkamer en de hooizolder. Tussen deze ruimten zit een dichte muur, zodat deze ruimten alleen via de begane grond betreden kunnen worden. In de stal is nog een tussenniveau tussen de begane grond en de eerste verdieping. Dit tussenniveau wordt 'til' of 'hilde' genoemd.

Plattegrond eerste verdieping. Bron afbeelding: Architectenbureau Bikker.

De trap naar de verdieping. Een authentieke steektrap uit het eind van de 19de of begin 20ste eeuw.

Slaapkamer

De slaapkamer op de eerste verdieping tussen de eerste en tweede brandmuur. De gebintstijlen zijn afgetimmerd met een houten beplating. De dek-balk bevindt zich boven het plafond.

Bij de uitbreiding van het tussenhuis zijn de gebintstijlen aan de onderzijde afgezaagd. De afgezaagde gebintstijlen rusten nu op zgn. slofstukken die op hun beurt weer op een draagmuur rusten. Aan de linker zijde is in een recenter verleden de draagmuur vervangen door een stalen balk.

Zolder

De voormalige hooizolder boven het stalgedeelte met het zicht op de brandmuur van het tussenhuis. Duidelijk zichtbaar is het etagegebint met de dek-balk, het schaarspant en de ronde daksporen. Wegens de technische staat van de vloer kon de zolder niet in detail worden bekeken.

De tegenwoordige hal/gang bij binnenkomst is van de oorspronkelijke stal gehaald. Daarvoor is een nieuwe wand van kalkzandsteenblokken opgetrokken. Bij deze nieuwe wand is nog een stukje oud wand te zien van handvormstenen. Dit behoort oorspronkelijk bij een authentieke indeling. Mogelijk een balletje voor een spoelplaats.

De voormalige hooizolder met het zicht op de achtergevel. In de achtergevel het voormalige hooiluik en twee ronde stalramen voor daglichttoetreding. Duidelijk zichtbaar is het etagegebint met de dek-balk, het schaarspant en de rechthoekige daksporen.

De plaats van de verlenging van de boerderij is duidelijk te zien op de zolder. Ronde sporen van het oudste deel van de stal en rechthoekige sporen van de verlenging. In de muurplaat zit een bouwnaad.

De oorspronkelijke achtergevel heeft voor de verlenging een wolfseind gehad. Dit is te zien aan de laatste ronde daksporen die zijn opgelengd.

6.5 Bijgebouwen

6.5.1 Exterieur

Op het erf zijn meerdere bijgebouwen aanwezig. Westelijk van de boerderij staat een wagenschuur / varkensstal, die verbonden is met een boenhok. Achter de wagenschuur staan nog een varkensstal en daarachter een loods. Achter de boerderij staat de hooiberg. Ongeveer tussen de loods en de hooiberg staat een silo. De bijgebouwen vormden een functioneel onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering.

Wagenschuur met boenhok

*De wagenschuur / varkensstal met boenhok. Het hoofdvolume dateert uit 1886. De voorgevel van de schuur is asymmetrisch: het linker dakvlak is iets opgetild. Waarschijnlijk is dit gedaan om de voorganger van het boenhok, wat hoger was, te kunnen verbinden met de wagenschuur. De voorgevel is gemetseld van rode waalformaat vormbaksteen in kruisverband. Steenformaat 22,0 – 22,5 * 10,5 * 5,0 – 5,5 cm. 10 Lagen plus voeg is 62 cm. Het steenformaat is niet identiek aan de stenen in de achtergevel van de boerderij. Kenmerkend zijn de getoogde stalvensters met de diagonale roeden. De huidige aanbouw die het boenhok vervangt dateert van na 1970.*

Rechter zijgevel van de wagenschuur met de achtergevel. Het stuk muur aan de achterzijde van de gevel is ouder dan het voorste stuk muur. Ook zijn de oorspronkelijke rijdeuren vervangen door eigentijdse garagedeuren.

De staldeuren / mestdeuren zijn verbreed en / of aangepast.

Het dak is voorzien van golfplaten; de oorspronkelijke dakbedekking was dakpannen.

De achtergevel van de wagenschuur en om de hoek de linker zijgevel. Links in de achtergevel is een mestdeurtje aanwezig. Ook zijn in zowel de achter- als de zijgevel enkele stalraampjes aanwezig.

Detail in de linker zijgevel van de wagenschuur. Naast het stalraam is aan het verschil in metselwerk te zien dat hier een deurtje heeft gezeten. Het formaat van het deurtje is afgestemd op varkens. Deze deurtjes gaven toegang tot een uitlopmogelijkheid voor de varkens die was aangebondt tegen de linkerzijgevel.

Verbinding tussen de wagenschuur en het boenhok. Het boenhok is een vervanging van een eerder exemplaar en niet meer als zodanig bruikbaar; daarvoor moet het water vanuit het boenhok bereikt kunnen worden. Links op de foto nog een dichtgezet varkensdeurtje in de linker zijgevel van de wagenschuur.

De tweede wagenschuur / varkensstal. Deze stal heeft een lessenaarsdak. Mensen konden via de hoge rechter zijgevel de stal betreden. De varkens konden er door de lage linker zijgevel weer uit. De brede deuren konden worden gebruikt om wagens naar binnen te rijden. Deze schuur is vanaf 1959 te zien op topografische kaarten en is qua materiaalgebruik -gasbeton en asbest – typerend voor de jaren '50. Ook is de schuur gedeeltelijk gemetseld.

Zeshoekige hooiberg met kap en wanden van golfplaten en betonnen roeden. De kap is in hoogte verstelbaar via de staalkabels en de lieren. De plaats van de hooiberg is direct achter de grote deuren van de stal. Deze plaats is logisch omdat zo de afstand tussen de hooiopslag en de koeien zo kort mogelijk was.

Golfplaten loods achter op het erf.

Betonnen silo voor mestopslag met golfplaten dak op het achtererf.

6.5.2 Interieur wagenshuur / varkensstal

Dit bijgebouw bestaat grofweg uit drie onderdelen: een wagenshuur voor, een varkensstal achter en het boenhok schuin voor de voorgevel. In het verleden is deze indeling anders geweest. Dat is te zien aan de dichtgezette varkensdeurtjes in de linker zijgevel.

Het stalgedeelte van het bijgebouw. In de vloer zijn voergeulen te zien en het lage muurtje is een restant van het varkensverblijf.

Het wagenschuurgedeelte van het bijgebouw. Na de verlenging van de boerderij werd het niet meer mogelijk om grote karren in dit gebouw te parkeren omdat de draai onmogelijk te maken werd. Mogelijk zijn om deze reden varkensverblijven in de schuur gekomen. Inmiddels doet de ruimte dienst als berging. De ruimte heeft ook dienst gedaan als werkplaats, zoals blijkt uit de grote werkbank en de elektromotor met snaaraandrijving tegen de wand.

De doorgang naar het boenhok is onbruikbaar geworden omdat in de hoek van de wagenschuur (kaas)planken zijn aangebracht. Tegen de bovenzijde van de wand de katrollen voor snaaraandrijving van machines.

Het wagenschuur gedeelte en het varkensstal gedeelte zijn van elkaar gescheiden door een muur. De muur loopt echter niet door tot de nok waardoor het dak en de constructie zichtbaar zijn. Er is geen eerste verdieping.

6.6 Erf

Het erf van Nedereindseweg 516 is vrij kaal. Dat is gedeeltelijk te verklaren omdat dit het achtererf betreft, wat traditioneel soberder is dan het voorerf. Ook in dit geval is het voorerf, van nummer 514, groener dan het achtererf. Echter is het achtererf veel soberder dan het traditionele beeld. Er is nauwelijks beplanting aanwezig, waardoor het terrein van nummer 516 vrij kaal is.

Een traditionele gemetselde boogbrug met witte, houten brugleuning verschaft toegang tot het erf van Nedereindseweg 516. Voor de voorgevel (nr. 514) staan leilinden. Op het voorerf is een niet-agrarische siertuin aangelegd. Ten oosten van de tuin van nummer 514 is een boomgaard.

Ten westen van de varkensstal en het boenhok ligt een sloot die haaks op de Nedereindsewetering is georiënteerd. Deze sloot buigt af in noordwestelijke richting en kronkelt min of meer parallel aan de Nedereindseweg in westelijke richting verder. Dit heeft tot gevolg dat Nedereindseweg 518 en 520 op grotere afstand van de weg zijn gelegen en de bebouwing westelijk daarvan tussen de Nedereindseweg en deze sloot in is gelegen. Rechts op de foto het boenhok en verderop de varkensstal. Aan weerszijden van de sloot staan knotbomen.

Westelijk van de hierboven beschreven sloot ligt een kleine kade. Op de kade staan knotwilgen.

Een rijtje (fruit)bomen op het achtererf zijn de enige begroeiing op het erf. Ze vormen de afscheiding tussen het erf en het weiland erachter. Op de Topografisch-Militaire kaart uit 1850 is op deze plek al een rijtje bomen te zien.

Uitzicht vanaf het erf op de polder West-Nedereind in noordelijke richting. Op de achtergrond ligt de Ringkade, rechts is de A2 te zien.

7 WAARDESTELLING

In dit hoofdstuk worden de cultuurhistorische waarden van de Nedereindseweg 516 te Utrecht weergegeven. De verschillende onderdelen van het pand (bouwmassa, draagconstructie, kapconstructie, exterieur, interieur) worden onderling vergeleken en gewaardeerd. De waardestelling kan gebruikt worden als toetsingskader voor de beoordeling van de veranderingen aan het gebouw.

7.1 Uitleg waardestelling

Cultuurhistorische waardering

Historische waarden

De boerderij laat de sociaaleconomische situatie van de regio zien. In het Leidse Rijngebied zijn de boerderijen sinds het einde van de middeleeuwen melkveehouderijen waar boerenkaas werd gemaakt. Dit ging vaak gepaard met varkenshouderij. De melkveehouderijen vormden kenmerkende ensembles van boerderijen en bijgebouwen. Ook bij Nedereindseweg 514-516 was dit het geval.

Landschappelijke waarden en ensemblewaarde

De boerderij heeft haar oorsprong in de tweede helft van de 19^e eeuw en is gelegen aan het polderlint Nedereindseweg in de polder West-Nedereind. De boerderij heeft daarmee een kenmerkende ligging in het landschap. Bovendien vormt de boerderij een ensemble met de bijbehorende bijgebouwen.

Architectuurhistorische waarden

De boerderij is traditioneel-ambachtelijk gebouwd volgens de principes van de hallenhuisboerderij.

Bouwhistorische waarden

De boerderij is een voorbeeld van een boerderij in het Leidse Rijngebied van rond het jaar 1870. Er is sprake van een zekere historische gelaagdheid door de verschillende leeftijden van de bijgebouwen en de bouwfasen in de boerderij zoals de verlenging aan de achterzijde in het begin van de 20ste eeuw.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

De boerderij is een restant van een boerenbedrijf in het Leidse Rijngebied. Daarbij is de melkveehouderij in combinatie met het kaasmaken en de varkenshouderij kenmerkend voor de bedrijfsvoering. Van deze activiteiten zijn nog herkenbare restanten aanwezig in en om de boerderij.

Interne waardestelling

Bouwmassa en exterieur

De bouwmassa van zowel het achterhuis als de voormalige wagenschuur is hoog gewaardeerd. De vorm van de onderdelen is zeer kenmerkend voor een boerderij in het Leidse Rijngebied.

De gevels van het achterhuis dateren uit 1868 en 1900-1921 en hebben een hoge monumentwaarde. De steensoort is kenmerkend voor de periode waarin de bouwvolumes zijn gebouwd en onderscheid bovendien, zij het subtiel, visueel de bouwphase van 1868 van de bouwphase van de verlenging. De kozijnen en ramen in het achterhuis zijn in meerderheid eveneens hoog gewaardeerd. Dit zijn de originele kozijnen en ramen. Nieuw aangebrachte gevelopeningen zijn indifferent gewaardeerd als zij geen relatie hebben met het agrarisch gebruik van de boerderij. Als zij dit wel hebben, zijn zij positief gewaardeerd. Ook voormalige gevelopeningen die dicht zijn gemetseld, zijn positief gewaardeerd.

De roldeur in de achtergevel heeft een indifferente waardering gekregen. Dit geldt echter niet voor de boven-dorpel, deze heeft een hoge waardering. Het raam in de slaapkamer heeft een indifferente waarde maar het kozijn waar dit raam in zit niet. Het kozijn is origineel en krijgt een hoge waardering.

Het boenhok tegen de wagenschuur is positief gewaardeerd. Dit boenhok is namelijk een vervanging van een eerder exemplaar. Ook de hooiberg en de varkensstal achter de wagenschuur krijgen deze waardering. De loods en de silo op het achterterf zijn minder historisch en daarom indifferent gewaardeerd.

Voor het dak geldt een hoge waarde van het rieten dakvlak. Het rookkanaal van Nedereindseweg 516 heeft een positieve monumentwaarde vanwege de locatie in de keukentravee. De dakramen en -kapellen hebben een indifferente waarde.

Constructie, interieur en afwerking

De gebintconstructie in het achterhuis is uit de bouwtijd en is gewaardeerd met een hoge monumentwaarde. Ook de tilzolders en de kapconstructie van het achterhuis krijgen deze waardering, evenals de brandmuur die de scheiding is tussen nummers 514 en 516. Andere interieurelementen met een hoge waardering zijn de trap naar de eerste verdieping, de muur tussen de slaapkamer en de keuken. Op de eerste verdieping krijgen de muren van de slaapkamer en de vloer van de zolder eveneens de hoogste waardering.

Een positieve waardering is gegeven aan de muren van de woonkamer, het rookkanaal en de muur tussen de keuken en de badkamer / kaaskamer. Een stuk muur tussen het toilet en de stal heeft eveneens een positieve waardering gekregen. Dit stuk muur loopt door naar de eerste verdieping. Ook de muur tussen de slaapkamer op de verdieping en de zolder van de stal is positief gewaardeerd. De vloer van de stal is aangepast (beton en dichtstorting van mestgoten en voergoot en heeft een positieve waardering.

Alle overige elementen hebben een indifferente cultuurhistorische waarde.

7.2 Waardestelling weergegeven in plattegronden

Hieronder is aangegeven hoe de onderdelen van het pand worden gewaardeerd. Bij de waardering is rekening gehouden met de ouderdom, de bouwhistorische waarde en de herkenbaarheid van de ontwikkeling van het gebouw en de bouwgeschiedenis. De technische staat is niet van invloed op de bouwhistorische waarde. De waardering wordt uitgedrukt in drie categorieën:

Categorie 1; Hoge monumentwaarden, deze zijn van cruciaal belang voor de structuur en/ of de betekenis van het object of gebied.

Categorie 2; Positieve monumentwaarden, deze zijn van belang voor de structuur en/ of de betekenis van het object of gebied.

Categorie 3; Indifferente monumentwaarden, deze zijn van relatief weinig belang voor de structuur en/ of de betekenis van het object of gebied.

Waardering balklagen/ zoldering/ kap

Deze waardering wordt in de tekening aangegeven door een kruis in de betreffende ruimte te plaatsen. De kleur komt overeen met de hierboven genoemde categorieën.

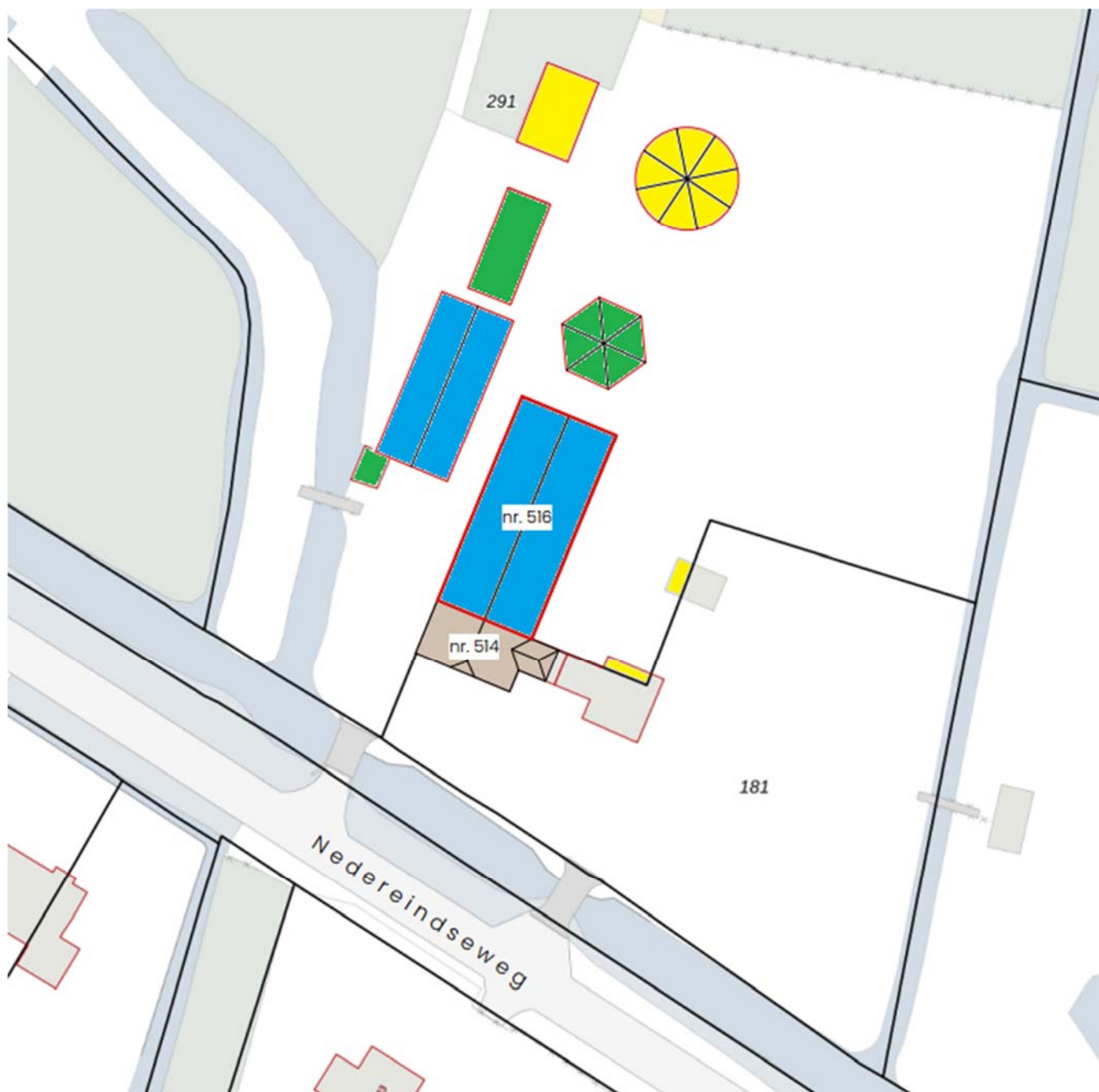
Waardering plafonds. De kleur komt overeen met de hierboven genoemde categorieën.

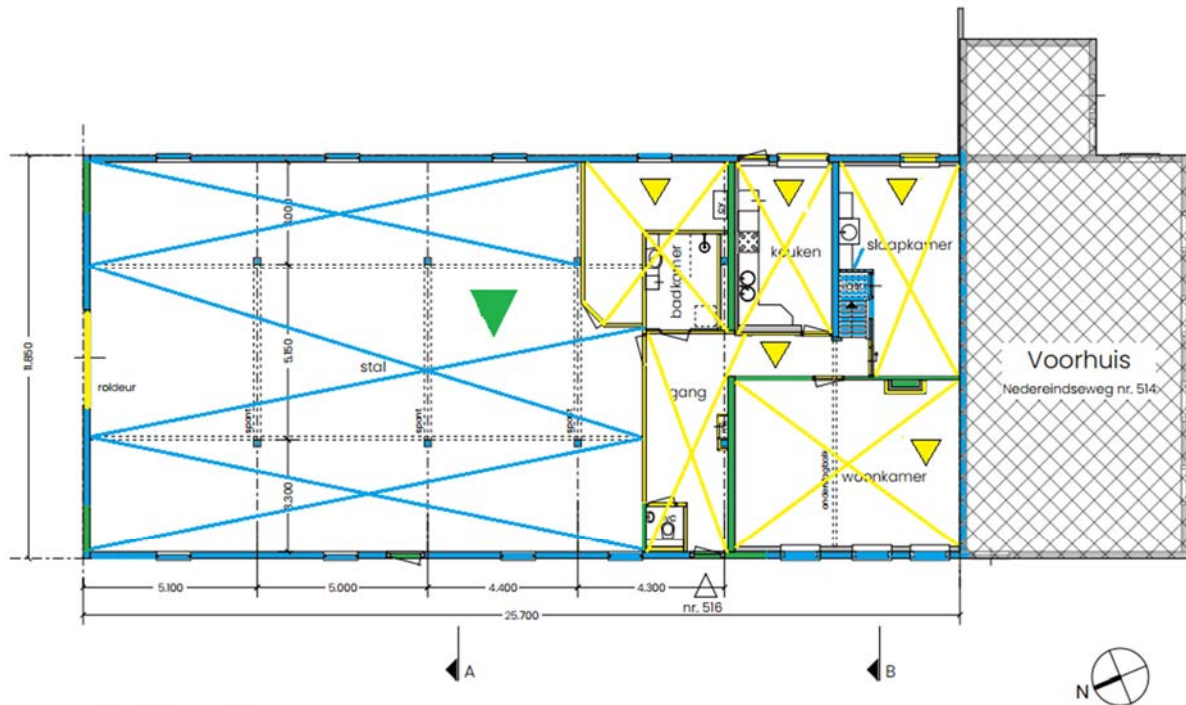
Waardering vloeren. De kleur komt overeen met de hierboven genoemde categorieën.

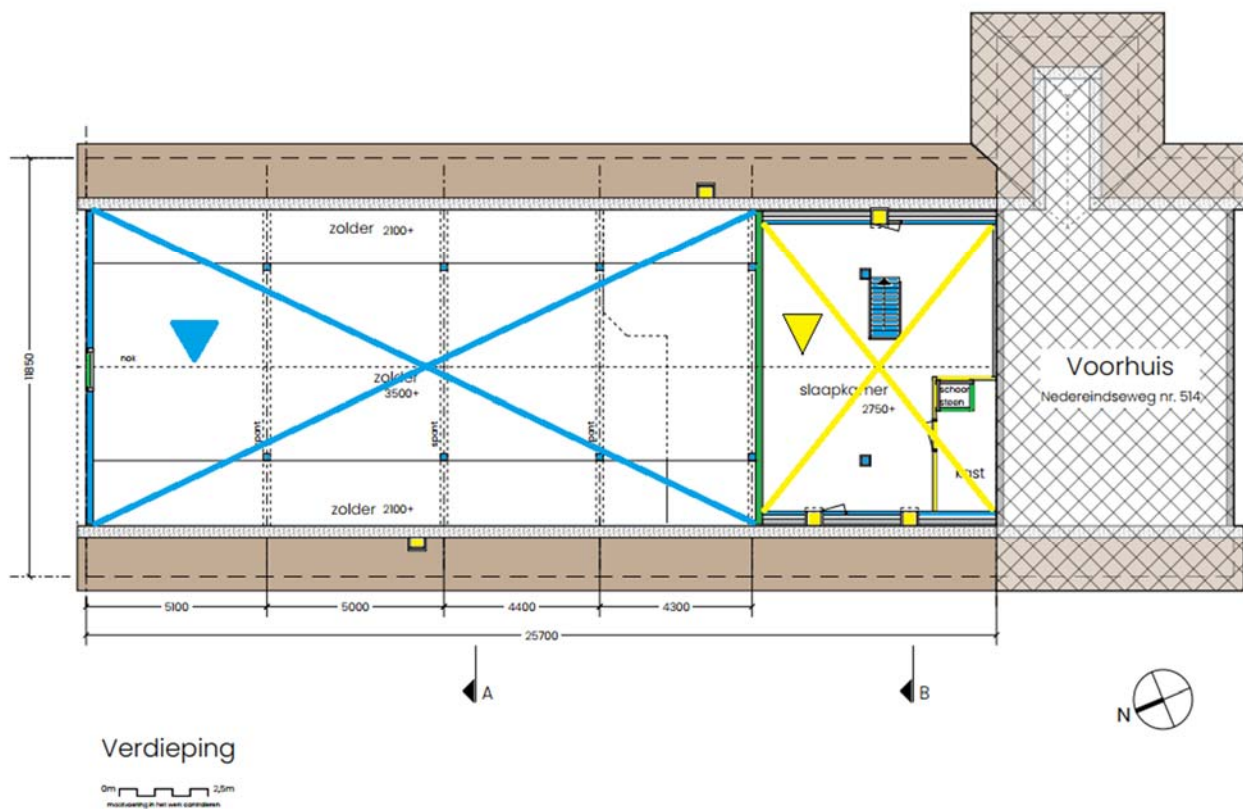
Waardering van interieurelementen, met nummer. In de ruimte die zo is aangeduid bevinden zich waardevolle interieurelementen. De kleur komt overeen met de hierboven genoemde categorieën.

Waardestellingsplattegrond erf. De voorgevel is onder. De tekening kan niet los worden gezien van de tekst. Tekening: Bureau Helsdingen op onderlegger Architectenbureau Bikker.

Waardestellingsplattegrond begane grond. De voorgevel is rechts. De tekening kan niet los worden gezien van de tekst. Tekening: Bureau Helsdingen op onderlegger Architectenbureau Bikker.

Waardestellingsplattegrond eerste verdieping. De voorgevel is rechts. De tekening kan niet los worden gezien van de tekst. Tekening: Bureau Helsdingen op onderlegger Architectenbureau Bikker.

8 SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN

Samenvatting bouwgeschiedenis

De boerderij Nedereindseweg 514-516 is in 1868 of kort daarvoor gebouwd. Er was geen voorganger. In 1886 werd westelijk van de boerderij een wagenschuur / varkensstal gebouwd. In de periode 1900-1921 werd de boerderij met twee traveeën verlengd. Hierdoor ontstond meer ruimte voor woonfuncties in het achterhuis, achter de brandmuur. Gedurende de 20ste eeuw zijn aanpassingen gedaan aan de indeling van het erf en aan het interieur. De boerderij is inmiddels gesplitst; nummer 514, het voorhuis, is niet onderzocht.

Samenvatting waardering

De boerderij is een gaaf voorbeeld van een 19^e eeuwse boerderij in het Leidse Rijngebied en laat de sociaal-economische geschiedenis van deze streek zien. Vooral van belang zijn de elementen uit de bouwtijd en de onderdelen die in 1900-1921, toen de boerderij werd verlengd, en daarvoor zijn aangebracht.

Aanbevelingen voor nader onderzoek

Nedereindseweg 514 is niet onderzocht omdat dit adres een andere eigenaar heeft en om die reden buiten het plangebied valt. Voor een vollediger beeld van de bouwhistorische waarden van het monument in zijn geheel zou het goed zijn als Nedereindseweg 514 en 516 ook in samenhang onderzocht kunnen worden.

9 LITERATUURLIJST

Literatuur

- Berends, G. *Historische houtconstructies in Nederland*. Arnhem: SHBO, 1999.
- Blijdenstijn, Roland. *Tastbare tijd: Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht 2.0*. Amsterdam: Stokerkade, 2005.
- Hekker, R.C. “De ontwikkeling van de boerderijvormen in Nederland,” in *Duizend jaar bouwen in Nederland*, red. mr. S.J. Fockema Andreae, 197-316. Amsterdam: Allert de Lange, 1957.
- Hendriks, Leo, en Jan van der Hoeve. *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek: Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009.
- Stades-Vischer, Elisabeth, red. 2002. *Nieuwegein; geschiedenis en architectuur*. Zeist: Kerkebosch.

Websites

- App.pdok.nl
- Archeologischdepotutrecht.nl
- Beeldbank.cultuurelerfgoed.nl
- Cultureelerfgoed.nl
- Entoen.nu
- Kadaster.nl
- Kasteleninutrecht.eu
- Ruimtelijkeplannen.nl
- Topotijdreis.nl
- Utrecht.maps.arcgis.com

Afbeeldingen en tekeningen zonder bronvermelding zijn afkomstig van Bureau Helsdingen.